

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐՄԵՆ ՇԱՎԱՐՇԻ

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ
ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (ԱՆԵԿԴՈՏՆԵՐ)**

**Ժ. 01. 05-«Բանահյուսություն» մասնագիտությամբ բանասիրական
գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ – 2018

Ատենախոսության թեման հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության
և ազգագրության ինստիտուտում:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴԴԻՄԱԽՈՍՆԵՐ՝

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր
ՎԵՐԺԻՆԵ ԳԱՌՆԻԿԻ ՍՎԱԶԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ
ԱԵԼԻՏԱ ԳՈՒՐԳԵՆԻ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր
ԱՐՄԵՆ ԵՂԻՇԻ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ՝ Երևանի պետական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2018թ. ապրիլի 6-ին՝ ժամը 13:00-ին,
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում գործող ԲՈՒՑ-
ի Գրականագիտության 003 մասնագիտական խորհրդում:

Հացեն՝ Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի փող., 15:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2018թ. մարտի 5-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու՝ Ս. Ա. Մարգարյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ուսումնասիրության առարկան հայկական անեկդոտներն են՝ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները¹, այդ թվում նաև՝ փոքր տարիքի երեխաների բանավոր խոսքում օգտագործված զավեշտալի արտաբերումները՝ մանկական զվարճախոսությունները:

Հայոց շրջանում անեկդոտների գրառման և հրատարակության աշխատանքների նպատակամղված ձեռնարկումներին նպաստեցին Խաչատուր Աբովյանի, Մեսրոպ Թաղիադյանի Մովսես Զոհրապյանցի և այլոց կողմից մի շարք ժողովուրդների երգիծական մանրապատումները թարգմանելն ու իրենց իսկ գրառած հայկական նմանատիպ նմուշների հետ զանազան ժողովածուներով հրատարակելը:

19-րդ դարի առաջին կեսից մինչև 21-րդ դարասկիզբն ընկած ավելի քան 170 տարիների ընթացքում հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների տպագիր և անտիպ հսկայածավալ նյութ է կուտակվել: Սակայն բացի հայ զվարճախոսներ Պըլը Պուղուն և Պոյոզ Մուկուչին նվիրված մի քանի հոդվածներից և Ղարաբաղյան շարժման ու ժողովրդական երգիծանքի առանձին խնդիրների վերաբերյալ եղած հատ ու կենտ անդրադարձներից, ինչպես նաև իբրև առաջաբան՝ որոշ կարճառոտ ձևակերպումներից, որոնք տեղ են գտել կա՛մ հրատարակված անեկդոտների և զվարճախոսներին նվիրված գրքերում ու բանահյուսական նմուշներ ընդգրկող տարատեսակ ժողովածուներում, կա՛մ բանագիտական ուսումնական ձեռնարկներում, վիպական բանահյուսության ամենակենսունակ ու սիրված այս տեսակը մեզ մոտ առ այսօր համակողմանի չի ուսումնասիրվել: Հետևաբար «Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ (անեկդոտներ)» թեմայի ուսումնասիրությունն այսօր էլ ավելի արդիական է ու հրատապ:

Ատենախոսության չորս գլուխներն ու դրանց ենթաբաժիններն իրենց արժարժած հիմնախնդիրներով առաջին անգամ են դառնում համապարփակ հետազոտության նյութ: Առանձին քննության առարկա դարձած հայկական անեկդոտների թեմատիկ դրսևորումներում անսպասելի զավեշտ ստեղծելու միջոցների և հնարանքների կիրառություններով էլ ավելի է կարևորվում դրանց պատմաճանաչողական, փաստավավերագրական արժեքը:

Ի տարբերություն մանկական խոսքի լեզվական-բառապաշարային արտաբերումներին նվիրված մի շարք ուսումնասիրությունների՝ առաջին անգամ սույն ատենախոսության մեջ անդրադարձ է եղել նաև փոքր տարիքի երեխաների խոսքի զավեշտալի արտաբերումներին՝ մանկական զվարճախոսություններին:

¹ Ժողովրդական *երգիծական մանրապատումներն* ու *զվարճախոսությունները* տարանջատել ենք՝ երգիծական մանրապատումի համար հիմք ընդունելով նրա *ծավալուն կամ կարճառոտ դիպաշար (այուժե) ունենալու հարկանիշը*, զվարճախոսության համար՝ *անդիպաշար (անայուժե) հանգամանքը*:

19-րդ դարի երկրորդ կեսից շրջանառության մեջ մտած «*անեկդոտ*» եզրույթն օգտագործվում է թե՛ առաջին, թե՛ երկրորդ խմբի նմուշների համար:

Հետազոտության երրորդ գլխում փաստական հարուստ նյութի հիման վրա առանձին քննության առարկա են դառնում անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը նպաստող ինչպես արտասանական, բառապաշարային, իմաստաբանական, բառակազմական, պատկերավորման և արտահայտչականության տարատեսակ միջոցների (հնչարտաբերում, վերամբարձ ոճ, թարսուշիտակ արտաբերում, ժողովրդական դարձվածք, համանուն-հարանունություն, ուղիղ և փոխաբերական իմաստներ, բառախաղ, գեղչում, չափազանցություն, այլաբանություն, համեմատություն, փոխաբերություն-փոխանունություն և այլն) անսպառ կիրառություններին, այնպես էլ զավեշտ առաջացնող այլևայլ հնարանքներին (համադրողակա- նություն՝ սինկրետիզմ, ծածկախոսություն, տարատեսակ հաշվարկներ, բանա- ձևեր, ֆիզիկական թերություններ և այլն):

Ատենախոսությունում առաջին անգամ քննության առարկա են դառնում *հայ և օտարազգի զվարճախոսները*, հակիրճ տեղեկություններ են հաղորդվում արևմտահայոց և արևելահայոց շրջանում հայտնի զվարճախոսների ու նրանց վերաբերյալ եղած տպագիր հրատարակությունների և հրատարակիչների տեսակետների մասին: Անդրադարձ է եղել նաև հայոց մեջ շրջանառվող մտացա- ծին՝ անիրական, և իրականության մեջ ապրած ու գործած զվարճախոսներին, վերջիններին կերպարային առանձնահատկություններին, ոմանց հոմոթի բնատուր շնորհքով օժտված լինելուն և ժողովրդի տված գնահատականներին, որոշների էլ քաջնազարական կերպար լինելու, նրանց ունակությունների և զբաղեցրած պաշտոնների անհամապատասխանության պատճառով անեկդոտի հերոս դառնալու հանգամանքին:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ուսումնասիրության նպատակն է՝

Շուրջ 170 տարիների տպագիր և անտիպ նյութերի հիման վրա գիտական հետազոտության ենթարկել հայկական անեկդոտները, այդ թվում նաև՝ երեխա- ների խոսքի զավեշտալի արտաբերումները՝ մանկական զվարճախոսությունները, ներկայացնել դրանց կառուցվածքային առանձնահատկությունները, բանահյուսու- թյան տեսակների հետ կապի խնդիրները, զվարճապատում-զվարճախոսություն- ների ազգային և համամարդկային թեմատիկ դրսևորման յուրահատկությունները, զավեշտի ստեղծման ժողովրդական հնարանքները և այլն:

Աշխատանքի ձեռնարկման նպատակը հիմնավորելու համար կատարվել են հետևյալ աշխատանքները՝

ա) տրվել է հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրության առկա պատկերը, **բ)** ներկայացվել են Պատմական Հայաստանի տարբեր վայրերում ժողովրդի մեջ և գիտական շրջանակներում տարածում գտած եզրաբառերը, **գ)** ուշադրություն է դարձվել հայկական անեկդոտների դիպաշարով (սյուժետով) և անդիպաշար (անսյուժե) կառուցվածքներին, **դ)** ներկայացվել են դրանց թեմատիկ ամենատարբեր դրսևորումներն ու զավեշտի արտահայտման հնարանքների ու լեզվական միջոցների կիրառությունների անսպառ հնարավորությունները, **ե)**

քննության առարկա են դարձել նաև հայ և օտարազգի զվարճախոսները (այդ թվում՝ կին հերոսները), անդրադարձ է եղել հայոց մեջ շրջանառվող անեկդոտների հերոս-զվարճախոսների կերպարային մի շարք առանձնահատկություններին:

ԱՎԶԲՆԱԴՐՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ատենախոսությունը գրելիս օգտագործվել են հետևյալ սկզբնաղբյուրները՝

1. Անեկդոտների տպագիր տարատեսակ ժողովածուները, 2. Հայաստանի զանազան արխիվներում («Կ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվ, Հայաստանի ազգային արխիվ, Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվ) և անձնական հավաքածուներում պահպանվող անտիպ անեկդոտները, 3. Այլ ժողովուրդների անեկդոտների հայերեն հրատարակությունները, 4. Զվարճախոսներին նվիրված գրքերը, 5. Հայ և օտարազգի հեղինակների տեսական հոդվածները և ուսումնասիրությունները, 6. «Հայ ազգագրություն և բանահյուսության» հատորներում տեղ գտած ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները, 7. Բարբառագիտական ուսումնասիրությունների նմուշների բաժիններում ընդգրկված նյութերը, 8. Տարածաշրջաններին, տեղավայրերին նվիրված գրքերի բառուբանի բաժիններում ընդգրկված անեկդոտները, 9. Բանահյուսական-ազգագրական զանազան ժողովածուների նմուշները, 10. Տարատեսակ պարբերականների և հանդեսների անեկդոտներն ու որոշ պարբերականների հավելվածներից դուրս գրված նյութերը, 11. Թեմային առնչվող գրքերից ու պարբերականներից դուրս գրված հուշագրությունները և այլն:

Սույն աշխատանքում օգտագործվել են նաև ինչպես 5-րդ դարի մեր պատմիչների ստեղծագործություններն ու միջնադարյան առակագիրների գրքերը և միջնադարյան զրույցները, այնպես էլ դրանց վերաբերյալ եղած տեսական գրականությունը:

Հետազոտությունը գրելիս անհրաժեշտության դեպքում հայկական նմուշները ներկայացվել են նաև այլ ժողովուրդների նմանատիպ ստեղծագործությունների համատեքստում՝ օգտագործելով թեմային առնչվող ինչպես հայ, այնպես էլ ուրիշ ժողովուրդների բանագիտական, երբեմն էլ՝ լեզվաբանական, կամ էլ գրականության և բանահյուսության փոխառնչության հարցերն արծարծող գրականություն:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

Ատենախոսության գիտական նորույթն է՝

1. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները համակողմանի հետազոտությամբ առաջին անգամ են ներկայացվում մասնագետներին:

2. Առաջին անգամ է տրվում զվարճապատում-զվարճախոսությունների

գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման պատմությունը, ներկայացվում դրանց կառուցվածքային առանձնահատկությունները, կենսունակության նախապայմանները և սերտ կապը ժողովրդական բանահյուսության մյուս տեսակների հետ:

3. Ատենախոսությունում առաջին անգամ ի մի են բերվել և ներկայացվել Պատմական Հայաստանի տարբեր վայրերում ժողովրդի մեջ և գիտական շրջանակներում հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներին և զվարճախոսություններին տրվող տարատեսակ անվանումները, անդրադարձ է եղել 19-րդ դարի երկրորդ կեսից օտարալեզու «անեկդոտ» եզրաբառի կիրառություններին, վերջինիս իմաստային առավել ընդգրկուն հատկանիշներին, որոշակիացվել զվարճապատումի, զվարճախոսության և անեկդոտի սահմանագծերն ու ժանրը բնորոշող հատկանիշները:

4. Սույն հետազոտության մեջ հատուկ քննարկման նյութ են դառնում զուտ ազգային թեմատիկ դրսևորումները, իսկ բոլոր ժողովուրդների բանարվեստում հանդիպող խելապակասության թեմայի հայկական գրառումների համատեքստում քննվում են նաև վերջիններիս ազգային ակնառու հատկանիշները:

5. Ի տարբերություն մանկական խոսքի մեկ այլ՝ լեզվական-բառապաշարային արտաբերումներին նվիրված տպագիր մի շարք ուսումնասիրությունների՝ փոքր տարիքի երեխաների զավեշտալի արտաբերումները՝ մանկական զվարճախոսությունները ևս առաջին անգամ են սույն ատենախոսությունում հետազոտվում, արժևորվում դրանց դերը երեխաների հոգեբանության, աշխարհընկալման, լեզվամտաճողության խորքերն ուսումնասիրելու աշխատանքներում:

6. Աշխատության մեջ առաջին անգամ ուսումնասիրման թեմա են դառնում հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում զավեշտի դրսևորման տարատեսակ հնարանքների ու լեզվական միջոցների կիրառությունները, որոնցով էլ ավելի է արժևորվում հայոց լեզվի տարբեր շերտերի՝ արևմտահայերենի, արևելահայերենի և բարբառների նշանակությունը ժողովրդական երգիծանքում:

7. Ատենախոսության մեջ առաջին անգամ փորձ է արվում համառոտ ներկայացնել արևելահայոց և արևմտահայոց շրջանում քիչ թե շատ հայտնի հայ և օտարազգի զվարճախոսներին՝ անդրադառնալով նաև հայկական անեկդոտների հերոս-զվարճախոսների կերպարային առանձնահատկություններին:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հետազոտությունն արժևորվում է հատկապես Հայաստանում և հայկական սփյուռքում առկա շուրջ 170 տարիների տպագիր և անտիպ սկզբնաղբյուրների, այդ թվում նաև ատենախոսի կողմից գրառած նյութերի հենքի վրա արված տեսական վերլուծություններից բխող արդյունքներով:

140 տարիների տպագիր աղբյուրների (1876թ. առաջին անգամ Հովհ.Նազարյանցն է այդ նմուշներից մի քանիսն ընդգրկել իր անեկդոտների ժողովածուում), ինչպես

Նաև ատենախոսի կողմից ու նրա նախաձեռնությամբ գրառված նյութերի հենքի վրա կատարված ուսումնասիրությամբ արժևորվում են նաև մանկական խոսքի ոչ թե լեզվական-բառապաշարային դրսևորումները, այլ միայն զավեշտալի արտաբերումները՝ մանկական զվարճախոսությունները:

Երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների որոշ տեսակների հետազոտությունը երբեմն կատարվում է նաև այլ ժողովուրդների բանարվեստի նմանատիպ նմուշների համադրության ֆոնին, ինչը հնարավորություն է տալիս որոշակի պատկերացում կազմել միևնույն թեմայով անեկղոտների գոյության պատճառների կամ էլ օտար միջավայրում հայության շրջանում կենցաղավարող զուտ հայկական պատումների առկայության ու հայրենիքից դուրս դրանց կրած ազդեցությունների փաստի մասին:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ

Ատենախոսությունը գրելիս հնարավորինս ի մի են բերվել թեմային առնչվող ավելի քան 170 տարիների ընթացքում տպագրված և անտիպ հայկական անեկղոտներն ու մանկական զվարճախոսությունները և հայերեն թարգմանությամբ հրատարակված այլ ժողովուրդների բանարվեստի նմանատիպ նմուշները, դրանք դասդասվել, խմբավորվել են ըստ տարածաշրջանների, թեմաների, ենթաթեմաների, լեզվական-պատկերավորության միջոցների և կառուցվածքային առանձնահատկությունների, տրվել որոշ թեմաների տարածվածության պատկերը հայոց, երբեմն էլ այլոց բանարվեստում՝ հաղորդակից դառնալով միևնույն թեմայի վերաբերյալ մեզ մոտ և արտերկրում առկա ուսումնասիրություններին ու հակիրճ անդադարձներին:

Շարադրանքում ուշադրության կենտրոնում են եղել ինչպես հայկական զանազան տարածաշրջանների բնակչության՝ արևմտահայ և արևելահայ գրական լեզուներն ու բարբառները կրողների փոխհարաբերությունների, այնպես էլ հայերենի և մի քանի օտար լեզուների փոխհարաբերությունների ժամանակ առաջացած զավեշտի դրսևորման միջոցներն ու անսպասելի ծիծաղի առաջացման դրդապատճառները:

Ուսումնասիրության մեջ համադրման, համեմատական, տիպաբանական քննության և քանակական վերլուծությունների միջոցով արված տեսական հետևությունների ու հիմնավորումների համար հիմք են հանդիսացել առկա տպագիր հրատարակությունները, արխիվային և անհատական հավաքածուների նյութերը, որոնց թվում նաև՝ ատենախոսի կողմից ավելի քան 40 տարիների ընթացքում կատարած գրառումները:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հաշվի առնելով հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների աղբյուրագիտական և պատմաճանաչողական վիթխարի արժեքը՝ սույն ուսումնասիրության արդյունքները կարող են հաջողությամբ

կիրառվել բանագիտության, գրականագիտության, ժողովրդագիտության, պատմագրության, հոգեբանության, փիլիսոփայության, լեզվաբանության և այլ մասնագիտական դասընթացներում ու սեմինարներում:

Լեզվաբանների համար կիրառական արժեք կարող է ներկայացնել մասնավորապես առենախոսության «Չավեշտի դրսևորման միջոցները հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում» գլուխը՝ հավելումներով և համակողմանի վերլուծությամբ հրատարակված նաև առանձին գրքով, որտեղ մեծ տեղ են հատկացված անսպասելի ծիծաղն առաջացնելիս լեզվական տարատեսակ միջոցների ու հնարանքների կիրառություններին:

Առենախոսության մաս կազմող մանկական զվարճախոսություններին նվիրված հետազոտությունը և կից ներկայացվող նյութերը՝ տպագրված «Մանկական զվարճախոսություններ» գրքով, կարող են մեծապես նպաստել մանուկների հոգեբանությունն առավել խորությամբ ուսումնասիրելու, նրանց մտածողության «երգիծական» շերտերը բացահայտելու աշխատանքներին, իսկ մանկագիրներին՝ ուղղորդելու նմանապիպ կառույցներով գործեր գրելուն, ինչն էլ ավելի գրավիչ ու դյուրընկալ կարող է դարձնել երեխաների կողմից մատուցվող նյութի յուրացումը:

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆ ՌԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առենախոսությունը գրվել է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության պատմության և տեսության բաժնում 2007–2017 թվականներին: Աշխատանքի հիմնական բովանդակությունն արտացոլող առանձին մասեր՝ երկու տասնյակից ավելի հոդվածների տեսքով, կարդացվել են մի շարք հանրապետական և միջազգային գիտաժողովներում, տպագրվել հայաստանյան և արտասահմանյան գիտական պարբերականներում ու գիտական աշխատությունների ժողովածուներում: Միջազգային գիտաժողովներում կարդացվել կամ տպագրվել է տասներկու հոդված: Հրատարակվել է նաև առենախոսության մաս կազմող երկու գիրք:

Առենախոսությունը քննարկվել ու հավանության է արժանացել ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության պատմության և տեսության ու բանահյուսության տեքստաբանության բաժինների համատեղ նիստում և հանձնարարվել հրապարակային պաշտպանության:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, չորս գլուխներից՝ համապատասխան ենթաբաժիններով, եզրակացություններից, օգտագործված սկզբնաղբյուրների, համառոտագրությունների և հապավումների ցանկերից, ընդամենը՝ 376 էջ: Առենախոսությունն ունի նաև հավելվածի բաժին՝ ներկայացված ըստ գլուխների (70 էջ):

Յուրաքանչյուր գլխում տեղ են գտել շարադրանքում օգտագործված անեկղոտները: Եթե ուսումնասիրության մեջ ամբողջությամբ մեջբերվել են զվարճախոսությունները, ապա երգիծապատումները հիմնականում ներկայացվել են անսպասելի զավեշտ առաջացնող հատվածներով, իսկ ամբողջական տեքստերը տրվել են համապատասխան հավելվածներում: Երբեմն էլ նյութն ամբողջությամբ՝ առանց մեջբերման է տեղափոխվել հավելված: Հարկ եղած դեպքում հավելվածներում ներկայացվել են նաև մեջբերվող նմուշների այլ տարբերակներ:

Սկզբնաղբյուրների նյութերը մեջբերելիս հնարավորինս պահպանվել են բնագրային առանձնահատկությունները, որոշ նմուշների ավանդական ուղղագրությունը՝ շտկելով միայն ակնառու կետադրական կամ ուղղագրական անճշտությունները: Ընթերցողի մոտ զավեշտն էլ ավելի ընկալելի դարձնելու նպատակով տողատակում, համապատասխան աղբյուրներից գատ, տրվել են նաև որոշ բարբառային և օտարալեզու բառ-բառակապակցությունների բացատրությունները:

ՌՈՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ըստ գլուխների՝ ներածության մեջ համառոտ բնութագրվում են ատենախոսության թեման, արդիականությունը, առաջադրված նպատակն ու հիմնախնդիրները, դրանց իրականացման ուղիները, հակիրճ ներկայացվում հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը հայ ժողովրդական մանրապատում-զվարճախոսությունների անցած ուղին, գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման առկա պատկերը հայ բանագիտության մեջ, տարածում գտած ժողովրդական և գիտական եզրաբառերը, կառուցվածքային առանձնահատկությունները, գոյատևման նախապայմաններն ու մասսայականության դրդապատճառները, ազգային և համամարդկային թեմատիկ դրսևորման յուրահատկությունները, բանախյուսության մի շարք տեսակների հետ կապի խնդիրները, որոնք դրսևորվել են կերպարային, կառուցվածքային յուրահատկությունների, պատկերավորման միջոցների և ժանրային այլապի հատկանիշների օգտագործմամբ:

Այդ ամենի համատեքստում զուգահեռաբար խոսվել է նաև հետազոտվող նյութի ժանրային առանձնահատկությունների, մարդկությանը հուզող ամենաբազմազան խնդիրներին կարճառոտ կառուցվածքում ժամանակի ոգուն համահունչ անեկղոտներով արձագանքելու և ծիծաղի վարակիչ լեզվով անսպասելի «լուծում» գտնելու բացառիկ հնարավորությունների մասին՝ Պատմական Հայաստանում ու նրան հարակից տարածքներում հայերենի տարբեր շերտերի կիրառություններով արժևորելով դրանց ազգային առանձնահատկություններն ու անգնահատելի դերը հայ ժողովրդի կյանքում, մտերմիկ հումորով, երբեմն էլ սպանիչ ծաղրով վերահաստատելով դժվարությունները ծիծաղով հաղթահարելու ժողովրդական կենսափիլիսոփայությունը:

Ներածությունում կարճառոտ խոսվել է նաև տարբեր տարիքային խմբի

երեխաների խոսքի զավեշտալի արտաբերումների՝ մանկական զվարճախոսությունների ու դրանց թեմատիկ դրսևորումների և մանկան խոսքում անսպասելի զավեշտի արտահայտման զանազան միջոցների, ինչպես նաև արևմտահայոց և արևելահայոց շրջանում, նաև հայոց որոշակի տարածաշրջանում ու երբեմն էլ կոնկրետ բնակավայրում կամ էլ սփյուռքահայոց մեջ հայտնի հայ և օտարազգի զվարճախոսների ու նրանց վերաբերյալ եղած տպագիր հրատարակությունների և հրատարակիչների տեսակետների մասին:

ԳՆՈՒՒՑ ԱՌԱՋԻՆ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ
ԶՎԱՐՃԱՒՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԺԱՆՐԱՅԻՆ
ԱՌԱՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1.1. Գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման պատմությունը

Ժողովրդական բանավոր երգիծանքը դարերի խորքից է գալիս: Հայ պատմագրության մեջ դրա արտացոլման պատառիկների հանդիպում ենք նույնիսկ հինգերորդ դարի մեր պատմիչների ստեղծագործություններում, ինչպես, օրինակ, Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» մեջ, որի Վեցերորդ դպրության Ը գլխում Հոհան Եպիսկոպոսը, փառահեղ ձիուն տիրանալու նպատակով երիտասարդ ավազակին իջեցնելով ձիուց, քահանա է ձեռնադրում:

Ճիշտ է, երգիծապատումային ակնառու դրսևորումները՝ արձակի այլ տեսակների շաղախում, առկա են հայ միջնադարյան գրույցներում ու Մխիթար Գոշի և առավելապես Վարդան Այգեկցու առակների ժողովածուներում, այնուամենայնիվ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները՝ անեկդոտները, իբրև վիպական բանահյուսության ձևավորված տեսակ, հայ իրականության մեջ հանդես են գալիս ավելի ուշ շրջանում՝ 19-րդ դարի առաջին կեսից:

Ուսումնասիրության այս ենթազվիում ներկայացվել է 19-րդ դարի առաջին կեսից մինչև 21-րդ դարասկիզբը Հայաստանում և սփյուռքում հայկական անեկդոտների գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման ավելի քան 170-ամյա պատկերը: Այդ ընթացքում հրատարակվել են բազում անեկդոտների գրքեր ու անեկդոտներ պարունակող տարատեսակ ժողովածուներ, սակայն կուտակված հսկայաձավալ տպագիր և անտիպ նյութի առկայության պայմաններում վիպական բանահյուսության ամենամասսայական ու կենսունակ այս տեսակը ո՛չ Հայաստանում, ո՛չ էլ հայկական սփյուռքում առ այսօր համապարփակ չի ուսումնասիրվել: Նշենք նաև, որ հայ ժողովրդական բանահյուսության բուհական ձեռնարկներում ու բանագիտական տարատեսակ ուսումնասիրություններում և բանահյուսության ժողովածուներում կամ անեկդոտների գրքերի առաջաբաններում թռուցիկ անդրադարձներ են եղել, հրատարակվել են նաև հատ ու կենտ հոդված-ուսումնասիրություններ, որոնք, սակայն, հիմնականում վերաբերել են կամ ժողովրդական բանավետստի այդ տեսակի գրառումներին ու թեմատիկ դրսևորման որևէ կողմին, կամ էլ որևէ զվարճախոսին:

Հարկ է այստեղ մատնանշել բանասիրության դոկտոր Ա. Մակարյանի «Անեկդոտի զարգացումը հայ գրականության մեջ» անավարտ աշխատանքը, որը, սակայն, առնչվում է գրականության և բանահյուսության կապի խնդիրներին: Այս ուսումնասիրության «Թաղիադյանը անեկդոտիստ» և «Աբովյանը անեկդոտիստ» գլուխներում հեղինակն անդրադարձել է Թաղիադյանի ու Աբովյանի ստեղծագործություններում անեկդոտների կիրառություններին, իսկ «Հայկական անեկդոտների մի շարք մոտիվների ընդհանրությունը մյուս ժողովուրդների անեկդոտների հետ» գլխում՝ Հովհ. Թումանյանի «Կիկոսի մահը», «Բարեկենդանը», «Խելոքն ու հիմարը», «Տերն ու ծառան» հեքիաթ-զվարճապատումների գրական մշակումներին և այլ ժողովուրդների նույնատիպ թեմաների հետ դրանց տարակերպ առնչություններին:

Անեկդոտները հետազոտության համար հենք են հանդիսացել նաև լեզվաբանական մի քանի հոդված-ուսումնասիրություններում: Հայ բանագիտության ասպարեզում անեկդոտների մասին քիչ թե շատ ամբողջական աշխատանք մինչև հիմա չի կատարվել:

1.2. Ժողովրդական և գիտական եզրույթները

19-20-րդ դարերում լույս տեսած բանահյուսական տարատեսակ ժողովածուների և անեկդոտների զրքերի մեծ մասում և բանագիտական ուսումնասիրություններում դեռևս լիովին հստակեցված չեն եղել ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսությունների սահմանագծերը, սահմանագատված չեն եղել ժողովրդական արձակի այդ տեսակի ժանրային հատկանիշները, ուստի բանահյուսության այդ տեսակը դասվել է մերթ առասպելների, առակների, երգիծական զրույցների ու պատմությունների, մերթ էլ՝ կենցաղային, կենդանիների կամ մարդկանց մասին հեքիաթների, երբեմն էլ՝ ավանդազրույցների ու առած-ասացվածքների շարքում: Նման խառնաշփոթն առկա է եղել է թե՛ հայ միջնադարյան զրույցներին՝ նվիրված, թե՛ եվրոպական, այդ թվում՝ ռուսական բանագիտական ուսումնասիրություններում:

Այս ենթագլխում ներկայացվել են հայերենի տարատեսակ բարբառներում, ինչպես նաև գիտական ու գրական շրջանակներում ժողովրդական երգիծական մանրապատումներին և զվարճախոսություններին տրված «առակ», «հանաք», «շուլուխ», «գյախ», «առասպել», «առած», «ասացվածք», «ժողովրդական երգիծական մանրապատում», «սրախոսություն», «սրամոտություն», «փնդուկ», «կատակախոսություն», «զուարճալի մանրադէպ», «մանրավէպ», ինչպես նաև՝ օտարալեզու «ջոկ» և «անեկդոտ» եզրաբառերը: Վերջինս 19-րդ դարի երկրորդ կեսից հանդես է գալիս իմաստային առավել ընդգրկուն հատկանիշներով և կիրառվում է թե՛ դիպաշար (սյուժե) ունեցող, թե՛ անդիպաշար (անսյուժե) երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների համար:

Հայ ժողովրդական երգիծական բանավոր ստեղծագործությունների համատեքստում (երգիծական հեքիաթ, երգիծական հանելուկ, երգիծական առած- ասացվածք և այլն) *ժողովրդական երգիծական մանրապատումն*

առանձնանում է տեսակային հատկանիշը բնորոշող երկու կարևոր կողմերով՝ *անսպասելի զավեշտության վերջաբան* և «*ժողովրդական*» բառի պարտադիր մատնանշում, քանզի առկա է նաև դրա հեղինակային դրսևորումը: Ժողովրդական երգիծական մանրապատումում շեշտվում են տվյալ ստեղծագործության և՛ բնույթը (երգիծական), և՛ կառուցվածք-ծավալը (մանր, փոքրածավալ՝ կարճառոտ), և՛ ժողովրդական ստեղծագործության արձակ շարադրանքը (պատում-պատմություն):

Իսկ ո՞ր տեսակի մեջ մտցնել անսպասելի ծիծաղ առաջացնող անդիպաշար (անսյուժե)՝ մենախոսական, երկխոսական, նամակային, բաժակաճառային, անեծքա-օրհնանքային, հանելուկային, ցուցանակային, գովազդային և այլ կառուցվածքներով ու մանկական խոսքի զավեշտային դրսևորումներով ստեղծագործությունները: Սրանք սրախոսություններ չեն, քանզի սրախոսությունը սուր խոսքն է, որը կարող է նաև անսպասելի ծիծաղ չառաջացնել: Թվարկած խոսքի կառուցներում առկա են հանկարծակի՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող աներևակայելի, երբեմն էլ անհեթեթ մեկնաբանություն-հիմնավորումները: Եվ քանի որ նմանատիպ ստեղծագործությունների հիմնական հատկանիշը անսպասելի զվարճանք պատճառող անդիպաշար կարճառոտ ամփոփ խոսքն է, դրանց մենք անվանել ենք *ժողովրդական զվարճախոսություններ*:

1.3. Կապը բանահյուսության մյուս տեսակների հետ

Այստեղ հանգամանորեն անդրադարձ է եղել բանահյուսության մի շարք տեսակների հետ անեկդոտների կապի խնդիրներին: Իբրև վիպական բանարվեստի ինքնուրույն տեսակ՝ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների ձևավորմանն ու կայացմանը նպաստել են բանահյուսության գրեթե բոլոր ժանրերը (սկսած հեքիաթից, առակից, աղոթքից ավանդազրույցից ու քնարական բանահյուսությունից, մինչև կարճառոտ ժողովրդական ստեղծագործությունները՝ հանելուկները, առած-ասացվածքներն ու անեծք-օրհնանքները) իրենց թե՛ թեմատիկ, կերպարային ու կառուցվածքային, թե՛ դարձվածային, իմաստաբանական ու պատկերավորման ինքնատիպ համակարգով:

Առասպելա-հեքիաթային հանելուկ առաջադրելու գործոնը երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում այլ դրսևորում է ստանում: Դրանք հիմնականում անդիպաշար հանելուկ-զվարճախոսություններ են և հանելուկային կառույցներով զվարճախոսություններ, որոնք հանդես են գալիս տարբեր ձևերով.

ա. Երբ հանելուկային կառույցի մի մասին՝ բանաձևային հարցումին, անմիջապես հետևում է պատասխանը՝ առանց սպասելու հանելուկային առարկայի բանաձևային մեկնաբանմանը (*Մի հանելուկ ասեմ, գրեք. // – էն ինչն ա, էն ինչը...: // Քյավառցին թե՛ //– Օրաղն ա*): Հանելուկային հարցման՝ մինչև վերջ առաջադրելու ձևի խախտումն է այստեղ դառնում անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը:

բ. Երբ հանելուկների մեծ մասի նման հանելուկային առարկան

վարագրված է հանելուկային բանաձևով, որը, սակայն, այլաբանական չէ: Չվարճախոսություններից մեկում մատնանշվում է բրեժնևյան իրական պահվածքի խտացված պատկերը (*էն ինչն ա, ինչը, //Թոչըմ ա, թոչըմ, //Իչնըմ ա, պաչըմ*), մյուսում՝ կաշվե հագուկապով ավտոտեսուչների մեծ մասին բնորոշող պնդերեսությունը (*էն ինչն ա, էն ինչը, //Չորս կուող՝ կաշի, //էրեսը՝ պադոշ*): Վերջինիս մեջ հանելուկային բանաձևի առաջին մասը ներկայացվում է ուղղակի իմաստով, երկրորդը՝ այլաբանորեն:

Հայկական անեկդոտներում զավեշտի պատճառ կարող են դառնալ **օրինանք-բարենաղթանքներն ու անեծքները**, երբ արտաբերված օրինանք-բարենաղթանքը, անկախ ստղի կամքից, շրջապատի կողմից ականա, շատ հաճախ էլ դիտավորյալ, ընկալվում է իբրև անեծք: Անեծքա-օրինանքային զվարճախոսություններից մեկում «օրինվում է» ավտոբուսը կանգնեցնող վարորդը՝ մեծահասակ կնոջ կողմից ստանալով *«Ապրեն, բալա՛ ջան, դուն ինձ վե կալար, թող Աստված էլ քեզ վեր ունի»* «պարզև-օրինանքը»:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները կապվում են նաև **առած-ասացվածքների** հետ: Այդ կապը ևս տարբեր ձևերով է դրսևորվում: Որոշ անեկդոտներում զավեշտի հենքը ոչ միայն առած-ասացվածքներն են, այլև դրանք առաջացել են հենց ժողովրդական իմաստախոսություններից:

Ժողովրդի կամ անհատի ծայրահեղ ծանր վիճակը ցույց տվող *«Հայի հայ-հայը գնացել ա, վայ-վայն ա մնացել»* առածի երկրորդ մասը, ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջընթացի ոգուն համահունչ փոփոխելով, բառախաղային զվարճախոսության տեսքով է հանդես եկել՝ *Հայի հայ-հայը գնացել ա, վայֆայն ա մնացել*:

Մանկական զվարճախոսություններից մեկում էլ առածի այլաբանական իմաստի փոխարեն ուղիղ իմաստն ընկալելն է անսպասելի ծիծաղի տեղիք տալիս՝ անպայման համեմատության եզրեր տեսնելով կենդանու և մարդու միջև: Այսպես, *«էնն ի՞նչ իմանա, թե նուչն ինչ է»* առածի իմաստը այսպես է «մեկնաբանում» առաջին դասարանցին.

– Ա՛յ մամ, ըսկի ես չգիտեմ, թե նուչն ինչ ա, էդ էշը որտեղի՞ց իմանա:

Ծիշտ է, **առակադիպ զվարճապատումները** ևս երբեմն այլաբանորեն են վերարտադրում ասելիքը, և իրենց գործող անձանցով՝ առակներին բնորոշ հերոսներով ու երկխոսությամբ ինչ-որ տեղ մոտենում են առակի տեսակին, սակայն նման պատումներում հիմնականում բացակայում է առակից բխող դաստիարակչական-բարոյախրատական ուղղվածությունը և իրենց տարանջատիչ հիմնական հատկանիշի՝ *անսպասելի ծիծաղ հարուցող վերջաբանի* շնորհիվ առանձնանում են ժողովրդական բանավեստի այդ տեսակից:

Իրապատում և հրաշապատում հեքիաթների զանազան տարրերի հենքի վրա ստեղծված երգիծապատում-զվարճախոսությունների գերակշռող մասը այլաբանական շղարշով պատած իրական կյանքի ռեալիստական վերարտադրություններ են, որոնց հերոսներն իրական անձնավորություններ են՝ զանազան կողմերով «աչքի ընկած» մեր շրջապատի մարդիկ, որոնց մեջ քիչ չեն նաև

քաղաքական դաշտի ներկայացուցիչները: Նման կերպարների մասին պատմող նյութերի մի մասն առնչվում է խելապակասության թեմային, մյուս մասն ստեղծվել է «Ուսկե ձկնիկը» հեքիաթի հենքի վրա, որոշ մասն էլ կապված է անդրաշխարհին՝ դժոխքին կամ դրախտին, իսկ հերոսները հաղորդակցվում են Աստուծու, հրեշտակների կամ էլ սատանայի հետ:

Հեքիաթային տարրեր պարունակող անեկդոտներում ժողովուրդը հումորի լեզվով այլաբանորեն խտացրել է իրական կյանքի վերաբերյալ սեփական նկատառումները՝ դրանով իսկ նպաստելով թե՛ բացասական երևույթների վերհանմանն ու քննադատությանը, թե՛ դժվարությունները ծիծաղով հաղթահարելու ժողովրդական կենսափիլիսոփայության հաստատմանը:

1.4. Կառուցվածքային առանձնահատկությունները

Հայ ժողովրդական բանահյուսության երգիծական ստեղծագործությունների համատեքստում (երգիծական հեքիաթ, երգիծական առած-ասացվածք, երգիծական հանելուկ, երգիծական երգ, խաղիկ և այլն) մանրապատումներն ու զվարճախոսություններն առանձնանում են տեսակային հատկանիշը բնորոշող ամենակարևոր կողմերով՝ *նովելային բնույթի արձակ, երբեմն էլ չափածոյախառն խոսքով և անսպասելի զավեշտարարի վերջաբանով*: Այդ կարճառոտ խոսքում ևս անսպասելի ծիծաղն արտահայտվում է տարբեր կառուցվածքների միջոցով՝ **ծավալուն և փոքրածավալ դիպաշարային** (սյուժետային) կառույցներով, որտեղ զարգացած գործողությամբ և անսպասելի ծիծաղի դրսևորմամբ բացահայտվում են մարդկային դեմքերն ու փոխհարաբերությունները, և **անդիպաշար** (անսյուժե) կառուցվածքով, որտեղ բացակայում են վերը մատնանշած կողմերը:

Ի դեպ, եթե 19-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսն ընկած ժամանակահատվածում կատարած գրառումներում գերակշռում են ծավալուն դիպաշարով անեկդոտները, ապա վերջին 50-60 տարիների գրանցածները գերազանցապես կարճառոտ դիպաշարով կամ անդիպաշար անեկդոտներ են, ինչն էլ պայմանավորված է գիտության և տեխնիկայի աննախադեպ զարգացմամբ և այսօրվա մարդկանց գերզբաղվածությունից ու պահանջներից: Կարճառոտ դիպաշարով անեկդոտներում անդրադառնալով մարդուն հուզող ամենաբազմազան խնդիրներին և կիրառելով խոսքը սեղմելու ժողովրդական մտածողության անսպառ հնարավորությունները՝ ժողովուրդը կարողանում է նովելային վերջաբան-ավարտով դրանց յուրովի «լուծում» տալ: Թռուցիկ ասված մեկ-երկու արտահայտությամբ բացահայտվում են անցյալում տեղի ունեցած գործողություններն ու իրավիճակները՝ տեղիք տալով անսպասելի ծիծաղի պոթեկման:

Այսպես, երբ գազանանոցում կապիկն ամուսնու մոտից կնոջը վերցնում, թոցնում է ծառի գլուխն ու սկսում շորերը հանել և ներքև թափել, կնոջ՝ դժժոցով օգնության կանչին ամուսինը հանգիստ պատասխանում է.

– *Ի՞նչ ա, ի՞նչ ես ձենըդ գլուխըդ գրձել, դե հըմի դրան բացափրի՛, համոզի՛, ասա որ գլուխըդ ցավըմ ա՛, անփրամադիր ե՛ս, հավես չունե՛ս...*

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների համատեքստում իրենց ինքնատիպությամբ առանձնանում են անդիպաշար (ան-

սյուժե՝ երկխոսական, մենախոսական, նամակային, բաժակաճառային, անեծքա-
օրհնանքային, հանելուկային, ցուցանակա-գովազդային և այլ կառուցվածքներով
ու մանկական խոսքի զավեշտալի դրսևորումներով ստեղծագործությունները՝
մանկական զվարճախոսությունները:

Երկխոսական-հարցուպատասխանական զվարճախոսությունների ամենա-
ցայտուն դրսևորումը հանրահայտ «**Հայկական ռադիոյի**» անեկդոտաշարն է:

Երկխոսական կառույցներով անեկդոտ-զվարճախոսությունները մեծ քանակ են
կազմում նաև լրոտեցիների՝ հարցին հետևող միամիտ ու երգեցիկ՝ երանգավորված
արտաբերումներով պատասխաններում. // - Քանի՞ երեխա ունես: // -

Մա՛րթիցըըը՛ս...: Կամ էլ՝ // - Ներեցե՛ք, ծննդապտունը որտե՛ղ է: // - Կընա՛նոոո՛ց:
Հեռախոսային երկխոսական զվարճախոսություններում էլ ավելի
անմիջական ու կենդանի է հնչում ժողովրդական խոսքը. // *Լոռեցին գանգըմ ա
ծննդապուն՝ կնգանը.* // - Ազարվեցի՛ր: // - Հա: // - Ինձ ա նմա՛ն: // - Չէ: // - Քե՛զ:
// - Չէ: // - Բա ո՞ւմ ա նման: // *Ճընա՛նչըմ չեմ:*

Քյավառյան երկխոսական զվարճախոսությունների հիմքում էլ խմիչքն է.

- *Ինձ ես սիրո՞ւմ, թե՛ արաղը, - հարցնում է քյավառցու կնիկը մարդին:*

- *Չխամեմարվե՛ս, - պատասխանում է ամուսինը:*

Անդիպաշար (անսյուժե) կառույցներով ժողովրդական բանավետսի
նմուշների մեջ իրենց ինքնատիպությամբ առանձնանում են *մենախոսական*
զվարճախոսությունները:

1.5. **Գոյատևմանն ու մասսայականությանը նպաստող գործոնները**

Ի տարբերություն առակներից, հեքիաթներից, որոշ ավանդազրույցներից ու
զվարճապատումներից անջատված բարոյախրատական ուղղվածություն ունեցող
և ինքնուրույն կյանք ձեռք բերած ժողովրդական իմաստախոսությունների՝ առած-
ասացվածքների՝ երգիծական մանրապատումի մեխը հանդիսացող արտահայ-
տությունը ևս, պոկվելով բուն նյութից, իբրև ինքնուրույն դարձվածային միավոր
կամ տվորական բառակապակցություն ու նաև ինչ-որ տեղ՝ «ծածկալեզու»
թևավոր արտահայտություն, շարունակում է շրջանառվել ժողովրդի մեջ: Սակայն
այս դեպքում նման պատառիկ-ծածկալեզու արտահայտությունները, ինչպես՝

*«Չուրի՛դ լվա, չուրի՛դ», «Փամփուշտ ա՛լ չունիք», «Ո՛չ հորս կողմից ես
բարեկամ, ոչ մորս կողմից», «Լավ, փղե՛րք, թողեք, սրանից հեփո ես կգնամ»,
«Վարդո՛ւշ, լավ ա՛մ» և այլն, այլ գործառույթով են հանդես գալիս. դրանք ծառայում
են իբրև հիշեցում, իբրև ակնարկ՝ տվյալ երևույթի, գործողության, համանման
զվարճապատումային իրադրության առկայության:*

Անեկդոտներից պոկված նման «ծածկալեզու» արտահայտությունները
ինքնուրույն գոյատևել չեն կարող, ասելիքը չի ընկալվի այդ պատումներին
անձանոթ, անտեղյակ միջավայրում: Դրանք ընկալելի են սոսկ այդ անեկդոտներն
իմացողների միջավայրում: Հակառակ պարագայում անհրաժեշտություն է առա-
ջանում ներկայացնել տվյալ անեկդոտը՝ դրանով իսկ նպաստելով ժողովրդական
երգիծապատումի գոյատևմանն ու մասսայականացմանը:

Երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների կենսունակու-
թյունն ու մասսայականությունը պայմանավորված են ժողովրդական երգիծանքի

այդ տեսակի՝ մարդկությանը հուզող ամենաբազմազան խնդիրներին անմիջապես արձագանքելու և ծիծաղի վարակիչ լեզվով անսպասելի «լուծում» գտնելու բացառիկ հնարավորություններով: Շնորհիվ կարճաոտո կառուցվածքի, արձարձած բազում հարցադրումների և մեղմ հումորով կամ սպանիչ ծաղրով տրված պատասխանների՝ անեկդոտները շարունակում են գոյատևել ու մասսայականություն վայելել:

Գոյատևման նախապայմաններից մեկն էլ հին անեկդոտներն անընդհատ նորացնելու և թարմացնելու, նոր ժամանակների ոգուն հարմարեցնելու և համահունչ դարձնելու և ժամանակի առաջադրած խնդիրներին յուրովի արձագանքելու, ծիծաղի միջոցով դժվարությունները հաղթահարելու ժողովրդական կենսափիլիսոփայության մեջ է:

Ժողովրդական երգիծապատումների և զվարճախոսությունների կենսունակությանն ու մասսայականությանը նպաստում է նաև այսօրվա գերգբաղված և գերլարված մարդու լիցքաթափման, հոգեկան հանգստի կազմակերպման, զվարճանքի պահանջն ու հոգեկան բավարարվածությունն ապահովող լավագույն և անփոխարինելի միջոցը լինելու հանգամանքը: Եվ իզուր չէ, որ արդի բժշկության մեջ գնալով էլ ավելի կիրառելի է դառնում ծիծաղով մարդկանց նյարդային համակարգը բուժելու միջոցը՝ ծիծաղի թերապիան:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Զերծ մնալով անեկդոտների և դրանցում արտացոլած համամարդկային թեմաների վերաբերյալ տեսական ընդհանուր դատողություններ կատարելուց, ինչը կարող է անել ցանկացած ժողովրդի բանագետ, նպատակ չունենալով անդրադառնալ այնպիսի թեմատիկ դրսևորումներին, որպիսիք առկա են նաև աշխարհի բոլոր ժողովուրդների անեկդոտներում (ուսումնառություն, բժշկություն, ազգակցական ու մարդկային տարատեսակ հարաբերություններ, մարդու դրական և բացասական հատկանիշներ՝ բարոյականություն, սեր, աշխատասիրություն-ծուլություն, ազնվություն-խորամանկություն, աչքածակություն և այլն), ատենախոսության *երկրորդ գլխում* ուշադրությունը կենտրոնացվել է գերազանցապես հայոց ազգային մշակութային ժառանգության այնպիսի նմուշների վրա, որոնք առնչվում են հայ ժողովրդին, և դրանցում առկա ազգային հատկանիշներով ու տարրերով առանձնանում են այլ ժողովուրդների երգիծապատում-զվարճախոսություններից: Դրանք են՝ հայոց հարսանեկան և թաղման ծիսակարգերը, հայոց ցեղասպանությունը, պանդխտությունը՝ արտագնա աշխատանքը, լեզվական ուժացման և ազգապահպանության խնդիրները, ներգաղթը և արտագաղթը, Խորհրդային Հայաստանը, Ղարաբաղյան շարժումը, 1988-ի հայաստանյան երկրաշարժը, Ղարաբաղյան պատերազմը, նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը:

2.1. Հարսանեկան ծիսակարգը

Վաղնչական ժամանակներից աշխարհի բոլոր ժողովուրդները գերդաստանի շարունակականությունն ապահովել են ընտանիքներ ստեղծելով: Հազարամյակների ընթացքում ընտանիքներ կազմելու գործընթացը նրանք սրբացրել, տոնի են վերածել՝ հարսանեկան ծիսակարգն ու դրան հավատարիմ մնալու արարողակարգային տարրերը դարձնելով ընտանիքի ամրության հիմնաքարը:

19-րդ դարի կեսերից սկսած՝ գիտատեխնիկական, սոցիալ-տնտեսական և կրթամշակութային առաջընթացը պարտադրում է իրերի և երևույթների հանդեպ նորովի մոտեցումներ ու գնահատականներ: Հին ու նոր սերունդների միջև մտածողության բախումները դրսևորվում են նաև ժողովրդական և կրոնական ծիսակարգերի հանդեպ ունեցած վերաբերմունքում, ինչն էլ իր արտացոլանքն է գտնում հայ ժողովրդական բանավեստում, մասնավորապես անեկդոտներում:

Հարսանիքին առնչվող գրեթե բոլոր գործընթացներն ու տարրերը, սկսած նախահարսանեկան ծիսակարգերից (աղջկա փնտրտուքի, աղջիկտեսի, խնամախոսության, օժիտ-բաժինքի, նշանդրեքի և այլն), վերջացրած բուն հարսանեկան (հարսին հագցնելու, կերուխումի, բաժակաճառերի, հարսի կամ մոր լացի, հայրական տնից դուրս բերելու, փեսայի տունն ոտք դնելու և այլն) ու հետհարսանեկան (հարս ու փեսայի ամուսնական առաջին պարտականության կատարման, կարմիր խնձորի, ոտնավլայի և այլ գործառույթներ) արարողակարգերը, մեր ժողովուրդն արտացոլել է անեկդոտներում:

Նոր ժամանակները կրտսեր և ավագ սերունդների միջև մտածողության բախումների պատճառ են դառնում: Խախտվում են դարերից եկող ավանդույթները, խնամախոսության, աղջիկ ուզելու՝ դարերով փոխանցված գործառույթը սպառել է իրեն, պարտադրվելիս էլ դիմադրության է հանդիպում՝ դառնալով ժողովրդական երգիծանքի նյութ: Անեկդոտներից մեկում հարսնացու աղջիկն ուզում է մինչև պսակվելը տղայի հետ ման գալ, ծանոթանալ ապագա կողակցի բնավորությանը, սակայն դա ավագ սերնդի սրտով չէ. աղջկա և տղայի տատերն ընդդիմանում են, փորձում իրենց ամուսնությունների օրինակներով համոզել ավանդախախտ աղջկան.

– Ես որ պասիդ հեպ պսակվեցի, էդ փանը օխպը փղամարդ կար: Մի շարաթ քնել-վերկենալուց յեղն եմ գլխի ընգե, թե որն ա մարդս:

Քանի որ որոշ ավանդական տարրեր դեռևս շարունակում են կաշկանդել նոր կազմավորվող ընտանիքներին, անեկդոտներում այդ կապանքները քանդվում են ծիծաղի լեզվով՝ մոլորության մեջ թողնելով ավանդապահ հարևանբարեկամներին. հարսի մաքրությունը հավաստող «ապացույցների» մեջ նոր ժամանակների գրառումներում կարմիր խնձորի հետ նաև տանձ է դրվում: Խնամիների զարմացած հարցին, թե՝ «Կարմիր խնձորը որ կա, բա փա՞նձն ինչի համար եք բերեք», պատասխանում են.

– Էս կարմիր խնձորը հարևանների մոպ պարզերես լինելու համար է. ձեր աղջիկը աղջիկ չէր: Տանձն էլ դրել ենք, քանի որ մեր փղի հեջ փանձին չի:

Որպես հարսի կուսությունը հավաստող «փաստաթուղթ»՝ մեր գրառումներում խնամիներին տարվող սկուտեղի մեջ կարմիր ու թարմ խնձորի փոխարեն

դնում են՝ գետնախնձոր, փափկած խնձոր, խնձորի չիր (իհարկե, համապատասխան հիմնավորումներով), կամ էլ պատվիրվում է՝ կարմիր խնձոր բերելիս *Դեմիրճյան սորտի* խնձոր չբերեն (վերջինս ստեղծվել է Քոչարյան-Դեմիրճյան նախագահական ընտրապայքարի օրերին):

2.2. Թաղման ծիսակարգը

Հուղարկավորություններին առնչվող երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների ստեղծման պատճառ կարող է դառնալ Հայաստանի առանձին շրջաններում կամ շրջանների որոշ բնակավայրերում ու արտերկրի հայաշատ վայրերում ազգային ավանդական ընդհանուր ծիսակարգից տարբերվող, երբեմն էլ՝ արտառոց ու զավեշտալի թաղման արարողակարգային տարրերի կիրառումը, ինչպես՝ Գեղարքունիքի մարզի Գավառ քաղաքում և տարածաշրջանի մի շարք գյուղերում առկա՝ գերեզմանոց տանող ճանապարհին հանգուցյալի մոտիկ հարազատների և մտերիմների կողմից օդորմի տալու և օդորմաթաս խմելու նպատակով երկու սեղան դուրս հանելը, մեկը՝ տարատեսակ ուտեստներով լի, մյուսը՝ գորգ գցած՝ հանգուցյալի դին դնելու համար, կամ գերեզմանոցում սեղաններ գցելն ու զանազան ուտեստ-խմիչքներով հանգուցյալին «պատվելը», այգահողից (էզնահող-ինքնահողէքից), յ որթից, քառատունքից ու տարուց բացի, թվարկածներին ոչնչով չզիջող և ծիսակարգի մաս կազմող *տասնհինգի* անցկացումը, Մարտունու և Գավառի որոշ գյուղերում *էզնահող-ինքնահողէքին* կամ *յորթին* խաշ տալը և այլն:

Եթե *հուղարկավորության արարողակարգերի* ժամանակ սգացողի խոսքերում առկա հանգուցյալի ու նրա գործունեության չափազանցված գովք-նկարագրություններին շրջապատը չի արձագանքում, ապա ժողովրդական երգիծանքում դրանց արձագանքը չի ուշանում. ի սրտե ասված որոշ արտահայտություններ հետագայում դառնում են զվարճապատում-զվարճախոսությունների առաջացման հենքը: Հենց դրանով էլ սգերգերն ու սգո խոսքերը տարբերվում են թաղման ծիսակարգին առնչվող երգիծական մանրապատումներից:

2.3. Հայոց ցեղասպանությանն առնչվող ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսությունները բանահյուսության մյուս ժանրերից առանձնանում են ոչ միայն իրենց տեսակային առանձնահատկություններով, այլև ցեղասպանությունը հավաստող պատմավավերագրական նյութի մատուցման յուրահատկությամբ: Զվարճապատումներից մեկում կոտորածներից հրաշքով փրկված մի ընտանիքի բաժին հասած ճակատագրի հակիրճ, բայց միաժամանակ խոսուն նկարագրությամբ ներկայացվում է փախեփախի ժամանակ կնոջը կորցրած ու երկար դեգերումներից և փնտրտուքներից հետո ճարահատ կրկին ամուսնացած հայ տղամարդու անելանելի վիճակը: Ծակատագրի հեգնանք. հայտնվում է գեղջկուհի տառապյալ կինը, և երկու կանանց հետ էլ եկեղեցիով պսակված ամուսինը մոլորված ներկայանում է քահանային: Քրիստոնեական կրոնն արգելում է բազմակնությունը, և քահանան առաջարկում է երկուսից մեկին ընտրել: Նախապատվությունը տրվում է ավելի երիտասարդ, գեղեցկատես և

վայելուչ հագնված երկրորդ կնոջը:

Որքան էլ նկարագրվող իրադարձությունները ծանր լինեն, և ստեղծված իրավիճակը՝ անելանելի, քահանայի խոսքն ու առաջարկված «ելքը» զվարճապատումում դառնում է անսպասելի ծիծաղի պատճառը.

– Օղորդ, անհկա ես ալ կ'առնեմ, մարիֆէթը միւսը առնելն է: Եկու՛ր Հայ Քրիստոնէի բարի հոգիով մը՝ միւսը առ. ասիկա անտէր չի մնար, մի վախնար. բայց մեղք կ'ըլլայ միսին...

Եթե մինչև 1960-ական թվականները արտերկրում ցեղասպանության թեմայով երգիծական մանրապատումները ծավալուն սյուժետային կառուցվածք ունեին, որոնցում երգիծանքը եղեռնին առնչվող նյութին շաղախված էր հուշագրությամբ՝ ժողովրդական հուշապատում-գրույցների տեսքով, և միայն հանկարծակի վերջաբանային ավարտն էր հիշեցնում նրանց տեսակային հատկանիշը, ապա 1960-ականներից հետո Հայաստանում և հայկական սփյուռքում կատարած գրառումները առավելապես սեղմ ու երկխոսական բնույթի են՝ արծարծած թեմայի որևէ բնորոշ դրվագի մատնանշմամբ:

Խորհրդային տարիների արգելված թեմաները 1980-ականների վերջին կտրել էին բռնատիրության կապանքները. Ղարաբաղյան շարժման շնորհիվ հայոց ցեղասպանության և պահանջատիրության վերաբերյալ կորցրած հիշողությունն էր վերականգնվել.

Ղարաբաղյան շարժման ամենալարված օրերին մեկը միտինգից հետո փաքսի ա նստում ու ասում. // – Քշի Թուրքիա: // – Ո՛ր... // – Ասի՛ Թուրքիա: // – Թուրքիա՞ ինչ գործ ունես, ա՛յ ախպեր: // – Թուրքերը հայերին կոտորել են: // – Հա, բայց դա փասնըհինգ թվին ա եղել: // – Ես հենց նոր իմացա. քշի՛ Թուրքիա...

Մի հետաքրքիր հանգամանք ևս. մեր ձեռքի տակ եղած ցեղասպանությանն առնչվող նյութերում գրեթե բացակայում են երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների գերակշռող մասին բնորոշ պատկերավորման տարատեսակ միջոցներով (ժողովրդական դարձվածք, բառազեղչում, բառամիացում-բառաբաժանում և այլն) ու հնչյունական և հնչերանգային զանազան ձևերով ու ոճական հնարանքներով (ձայնեղների խլացում ու խուլերի ձայնեղացում, երգեցիկ տոն, բարձր և ցածր, երկարացման հնչերանգ և այլն) անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու դրսևորումները: Ինչպես վերը բերված օրինակներում տեսանք, դրանք իրագործվում են հիմնականում գործողություններից բխող կտրուկ և անակնկալ ծիծաղ հարուցող խոսքի օգնությամբ:

2.4. Պանդխտությունը (արտագնա աշխատանքը)

Դարեր շարունակ անպետականության, վերջին տասնամյակներին նաև պետականության պայմաններում ահագնացող ազգային չարիքի՝ արտագաղթի ու արտագնա աշխատանքի՝ պանդխտության դեմն ուզեցել են ինչ-որ կերպ առնել ոչ միայն մեր մտավորականները, այլև հենց ինքը՝ ժողովուրդն իր երգիծական ստեղծագործություններով: Պանդխտության թեմայով արևմտահայոց ժողովրդական ստեղծագործությունները վերաբերում են թե՛ հեռավոր արտաքին արտագնա աշխատանքի մեկնողներին (հազարավոր ընտանիքներ հիմնականում Պոլսում էին

մի կտոր հաց վաստակելու հենարան գտնում), թե՛ քիչ թե շատ մոտ տարածքները աշխատանքի գնացողներին (երբ թուրքիայի հայահալած քաղաքականության հետևանքով հայերը երբեմն քրդական շրջանների գյուղերում էին բնակվելու և աշխատելու ելք գտնում):

Մինչև 1950-ական թվականների կեսերը խորհրդային գյուղացուն արգելված էր գյուղից քաղաք տեղափոխվել-հաստատվելը. նրան անձնագիր անգամ չէր տրվում: Այդ արգելքի հանելը հիմնականում պայմանավորված էր խրուշչովյան ժամանակների՝ խոպան հողերը յուրացնելու ծրագիրը կյանքի կոչելու հետ: 1970-ականներին Հայաստանից «խոպան» մեկնողների թիվը արդեն մի քանի տասնյակ հազարի էր հասնում: Հայոց որոշ տարածաշրջաններում, այսպես ասած, *խոպանչիների* քանակը աչք էր ծակում, ինչը ևս խոսացվել է գվարձա-խոսությունում. «*Ախալքալաքցին մեռնում ա, հոգին գնում ա խոպան*»:

Պանդխտությունը պատճառ է դառնում ավանդական ընտանիքների բարոյական չափանիշների խախտման: Հայկական անեկդոտներում երբեմն այդ երևույթը այնպիսի «քնքշությամբ» է ներկայացվում, որ ականա մոռացվում է կողակցի դավաճանությունը: Հեռագրով խոպանից վերադառնալը հայտնող գյուղացին ճիշտ ժամին կարոտով իր տան դուռը բացում է և տեսնում կնոջը՝ սիրեկանի հետ: Զավեշտալի մոլորված ամուսնու արտաբերած խոսքն է. «Կա-չկա, կնիկըս հեռագիրն ըստացել չի...»:

Նորանկախ հանրապետության 25-ամյա ժամանակաշրջանում էլ ավելի ահագնացավ արտագնա աշխատանքի մեկնողների քանակը ոչ միայն քաղաքներից, այլև գյուղերից: Անկախացած Հայաստանից արտագնա աշխատանքի մեկնողների աշխարհագրությունն էլ է աստիճանաբար ընդլայնվում, մեկնելու նպատակն էլ. արտագնա աշխատանքն աստիճանաբար հիմքեր է ստեղծում վերածվելու արտագաղթի:

Հայկական երգիծական մանրապատում-գվարձախոսություններում արտագնա աշխատանքի թեման երբեմն ներկայացվում է անիրական՝ հեքիաթային տարրերով շաղախված: Այսպես, Լոռուն վերագրվող ոսկեծկնիկյան պատումում մեր օրերի արտագնա աշխատանքի մեկնողների թեման արտացոլված է լոռեցու անեկդոտային կերպարին հատուկ պարզամտությամբ: Օտարություն մեկնած ու գործազուրկ մնացած երկու եղբայրների՝ Ոսկե ձկնիկին ներկայացրած երեք ցանկություններից երկուսը երկու շենքերի հիմքերը գցած տեսնելն է լինում. յուրաքանչյուր եղբորը՝ մի-մի շենքի հիմք, որ կարողանան միանգամից պատերը շարել, իսկ երրորդ ցանկությունը էլ ավելի զավեշտալի է. դրանց *սվաղի* աշխատանքները ևս երկու եղբայրներին ընձեռելու հնարավորություն տալ:

2.5. Լեզվական ուժացման և ազգապահպանության խնդիրներն

արծարծող անեկդոտներում ժողովրդական երգիծանքով ասված խոսքն ավելի ազդեցիկ, նպատակային ու սթափեցնող է լինում, քան ցանկացած անկենդան կարգախոս կամ սրտաճմլիկ ճառ: Լեզուն հիշողություն է, այն կապ է պահպանում մեր արմատների հետ, եթե կորցնենք մեր լեզուն, կկորցնենք նաև մեր հիշողությունը և կնմանվենք մաթևոսյանական «բաց դաշտում արածող հորթին»,

որի ապագան սպանդանոց տանող ճանապարհին է ու մորթը՝ սպիտակ ջարդ-ծուլման տեսքով...: Կամավոր կամ բռնի ուժացումը և ցեղասպանությունը պատճառահետևանքային կապով են կապված, և դա ևս իր հստակ արտացոլումն է գտել ժողովրդական երգիծասպատում-զվարճախոսություններում: Իր լեզվական օտարամոլությունը հենց ինքը՝ արցախցին է ծիծաղի լեզվով խտացրել անեկդոտներում.

Ուզի մագազինումը սպրաշնի օչերեդ ա (իմա՝ Անկյունի խանութում ահավոր հերթ է), կամ էլ՝ Ջոնտրիկիս պոչը սլանովի կոստրից ա (իմա՝ Անձրևանոցիս պոչը փղոսկրից է):

Թերևս այս հանգամանքն էլ պատճառ է դարձել հետևյալ զավեշտալի երկխոսության ստեղծման.

Երևանցին դարաբաղցուն ասում ա. // - Ծեր լիզուն հի՞նչ լիզու յա, վեչ հայերեն ա, վեչ ռուսերեն: // Ղարաբաղցին պարասխանում ա. // - Նաբառոպ, մունք չիսպո հայերեն ընք խոսում:

Եթե հայաստանաբնակների մի մասի օտարամոլության պատճառը քաղքենիություն էր և խորհրդային համակարգի վարած ապագային քաղաքականությունը, ապա շուրջ մեկ ու կես միլիոնի հասնող վիրահայերի, նորաստեղծ Ադրբեջան պետության մեջ հայտնված հայերի, ինչպես նաև Հյուսիսային Կովկասի հայության շփումը ռուսական կամ ռուսախոս միջավայրի հետ, Ադրբեջանի ու Ռուսաստանի, մասամբ նաև՝ Վրաստանի վարած հակահայ քաղաքականությունը, նաև Հայաստանի հետ կապի խոչընդոտները, հայկական կրթական ու մշակութային օջախների և հաղորդակցության տարատեսակ միջոցների սակավությունը կամ էլ բացակայությունը, մինչև անգամ՝ արգելքները, հանգեցնում էին լեզվական ուժացման: Ինչ խոսք, դրան նպաստում էին նաև հայերի որոշ մասի ստրկամտության հասնող օտարասիրությունը, որոնք կամա թե ակամա պարարտ հող էին նախապատրաստում վերածվելու ստրկախտի: Ահա հայոց լեզուն պահպանմանը նվիրված ժողովից մի ելույթ-զվարճախոսություն՝ գրառված արցախցի բանագետի կողմից.

- Տավա՛րիչի, մեր լճւզուն սըլաթկի լճւզու յա, դըրագացէննի լճւզու յա: Մունք մեր լճւզվալն ընք պարէդիպ ընէլու, ըպըրա հէպի բիդի լօխըս էլ պրապագանդա անինք, վեր մեր ժիղօվորթը մեր լճւզուն զաբըվապ չանէ: Կարօջի գավարյա, մեր լճւզուն մեր փըլագըն ա, մեր գօրդըսպըն ա, դավայծէ սախրանիպ անինք մեր լճւզուն:

Փոքր ազգերի ամենացավոտ խնդիրներից մեկն էլ *ազգի գենը անաղարպ պահպանելն է՝* հավատափոխությունից և խառնամուսնություններից հնարավորինս զերծ պահելը: Խորհրդային Միությունում խառնամուսնություններին նպաստում էին արտագնա աշխատանքը՝ *խոպանը*, և բանակը: Հայ երիտասարդները հաճախ տուն վերադառնալիս հետները օտարազգի աղջիկներ էին բերում խարխլելով ազգային ժողովրդագրական պատկերը: Այդ երևույթի հանդեպ ժողովրդի անհանգստությունն ու դժգոհությունը հայկական անեկդոտներում արտահայտվում էր *ազգապահպանության հարցերի* շաղախում.

- Ուրիշների ըրեխեքը գնըմ են խոպան «Վոլգա» (իմա՝ ավտոմեքենա) են

բերըմ, իմ տղեն գնաց խոպան՝ Օլգա բերեց, – դժգոհում է լռեցի մայրը:

Տավուշյան զվարճախոսություններից մեկում էլ օտարազգու հետ ամուսնության նպատակահարմարությունը ներկայացվում է հայ գուսանական (Զիվանու) և ռուսական ժողովրդական («Կալինկա») երգերի արտահայտած տրամադրության օգնությամբ.

Սերոժը մի ռուս կին է բերում: Օրեր անց ընկերը հարցնում է. //– Սերոժ՝ ջան, գործերդ ո՞նց են: //– Է՛, ի՞նչ ասեմ, ընտիր՛ր. ես «Ձախորդն օրերն» եմ երգում, նա՛ «Կալինկան»...

Ազգապահպանության հարցերին առնչվող հայկական անեկդոտներում սպանիչ ծաղրի հասնող զավեշտը երբեմն դրսևորվում է «սև» հումորով միասեռ ամուսնությունների համատեքստում. // – *Թորո՛ս աղբար, ինչու՞ տխուր ես: // – Տղա՛ս ամուսնացած է: // – Է՛, տղադ ամուսնացած է, տխու՛ր ես: //– Տղայի՛ն հեպ ամուսնացած է: //– Է՛, գոնե հա՛յ է...*

2.6. Խորհրդային Հայաստանը

1920-80-ականների Խորհրդային Հայաստանում անեկդոտների ժողովածուների հրատարակություններ գրեթե չեն եղել, դրանց վերաբերյալ ուսումնասիրություններ՝ առավել ևս: Այդ նույն երևույթը առկա է եղել ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետություններում: Պատճառը խորհրդային ռեժիմի խիստ վերահսկողությունն ու ստալինյան բռնատիրության ու բռնաճնշումների սարսափն էր, երբ պատմած քաղաքական անեկդոտը կամ կատակով ասված անմեղ մի խոսքն անգամ կարող էր հալածանքների, իսկ 1930-40-ականներին գնդակահարության կամ էլ, լավագույն դեպքում, աքսորի պատճառ դառնալ: Ասվածը հիմնավորում է 1980-ականներին շրջանառվող հետևյալ անեկդոտը.

Մեկը դապարանի դահլիճից դուրս է գալիս ու սկսում հռհուալ: //– Ի՞նչ է եղել,– հարցնում են կողքի մարդկանցից: // – Քիչ առաջ մի ընտիր անեկդոտ լսեցի: // – Հլա պատմի, տեսնեմ՝ լսե՞լ ենք: / – Չեմ կարող: //– Ինչի՞, //– Ո՞նց պատմեմ, պատմողին քիչ առաջ 15 փարի փվին:

1988-ի սկզբներին գրառված *Հայկական ռադիոյի* անեկդոտներից մեկը հենց այդ տարիների զգուշավորության մասին է խոսում. // *Հայկական ռադիոյին հարցնում են. // – Ինչո՞ւ է վերջերս Հայկական ռադիոն լուր: // Հայկական ռադիոն պատրասխանում է. // – Ավելի լավ է լռել Հայաստանում, քան թե խոսել Սիբիրում:*

Ստալինի օրոք անասունի, բրդի, ձվի պարտադիր պլան էր դրված՝ անկախ այն բանից, գյուղացին ունե՞ր դրանք, թե՞ ոչ: Տարիներ անց այդ թեմայով ստեղծված անեկդոտներն ու իրապատումները զվարճախոս մարդիկ իրենց ներսի «պահոցից» լույս աշխարհ էին հանում ու դարձնում բոլորի սեփականությունը:

Թալինի գյուղերից մեկում խոզի մերունի՝ իրար հետևից մի քանի գոճի ծնելը ծերունու գայրոյթն է առաջացնում. // – *Քու՛ր դ՛իրու բար, Նազարյանի (իմա՛ կողտնտնության նախագահի) բլա՞նը զրգադարիս...*

Խորհրդային երկրում տիրող անհավասարությունն արտահայտված է

հետևյալ երկխոսության միջոցով.

- *Ինչո՞ւ հարուստների երեխաները բանակում չեն ծառայում:*
- *Որովհետև խորհրդային բանակը բանվորագյուղացիական է:*

Բանվորագյուղացիական պետության գինանշանի՝ մուրճ ու մանգաղի հենքի վրա ստեղծված Լոռու անեկդոտներից մեկում գեկուցում կարդացողի խոսքն ավարտում է այսպես.

- *Ուրեմն, ժողովուրդ ջան, մեր ուժն ու հենարանը բանվոր դասակարգն է, նա է կերպրելու մեր երկրի ապագան:*

Դրան հետևում է այդ անարդարության դեմ ըմբոստացող գյուղաշխարհի մարդու պահանջը.

- *Դե որ տիե աս, - տեղից սրտնեղած ընդհարում է դահլիճում նստած աքորվեցին, - ձեր մուրճը մեր մանգաղի վրիցը վի կալեք:*

Խրուչովյան շրջանում անընդհատ շրջանառվող «Հասնել և անցնել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին» կարգախոսը շարունակելով՝ ժողովուրդը երգիծանքով արտահայտել է խորհրդային համակարգի իրական պատկերն ու իր վերաբերմունքը՝ «բայց այնպես անցնել, որ քամակի կարկափանները չերևան»:

Կոմունիզմի մասին ևս ժողովուրդն ունի իր հստակ «եզրակացությունը».

Հայկական ռադիոյին հարցնում են. // - Խանութներում ինչո՞ւ միս չկա: // Հայկական ռադիոն պատասխանում է. // - Որովհետև էնքան արագ ենք կոմունիզմ գնում, որ կովերը մեր հեյրեններից չեն հասնում:

Ժողովրդի սթափ մոտեցումն ու վերջնական գնահատականը առավել հստակ է արտահայտվել Գորբաչովի հայտարարած վերակառուցման քաղաքական կուրսին վերաբերող զվարճախոսությունում, որտեղ տրամվայով Մասիվ հասնելու անտրամաբանական ու անհեթեթ տարբերակներին (վարորդին շատ խնդրելով, տրամվայի գույնը փոխելով, պլակատներ փակցնելով) հակադրվելով՝ առաջարկվում է գծերը (իմա՝ պետական համակարգը) փոխելու տարբերակը:

Խորհրդային կարգերի և գաղափարախոսության սնանկությունն անմիջապես բացահայտվեց *Ղարաբաղյան շարժման* հենց առաջին ամիսներին, մասնավորապես սումգայիթյան ոճրագործությունից հետո, և ժողովուրդը 1988-ին՝ խորհրդային կարգեր հաստատվելու օրը, բառախաղային զվարճախոսությամբ հայոց թաղման ծիսակարգին հաջորդող *յոթ և քառսունք* արարողակարգերի միջոցով ազդարարեց այդ համակարգի ավարտը՝ *Նոյեմբերի 7-ին Հայաստանում Սովետական Միության յոթն ու քառսունքը միասին կապարվեց:*

2.7. Ներգաղթը և արտագաղթը

Խորհրդային դատարկ գաղափարախոսությունն անմիջապես զգում են Հայաստան ներգաղթած սփյուռքահայերը: Խորհրդային համակարգից հայրենադարձի դժգոհությունը հայկական անեկդոտներում տարբեր կերպ է արտահայտվում.

ա. բառախաղով// - Վարպե՛տ Ասատուր, էլ կա՞ր Բեյրութում, - հարցնում են

տեղաբնակները: // – Կար, բայց հիմի չկա: //– Էդ ո՞նց... //– Հա, ինչքան էշ կար, բոլորն էկան հայրենիք, – պատասխանում է վարպետ Ասատուրը:

բ. ծածկախոսությամբ, երբ նամակ-ծածկագրության մեջ հայրենադարձը ծաղկեցված է ներկայացնում Խորհրդային Հայաստանի կյանքը՝ ասելիքն ավարտելով զավեշտալի վերջաբանով. «Ես ասանկ կսեմ, դուն անանկ հասկացիր»...

Խորհրդային դրոշի կարմիր գույնն անգամ արտագաղթողի մեջ հակակրանք է առաջացրել ամեն մի կարմիրի հանդեպ. //– Երթվիմ գը, հոն լոլիկ ալ չի պիտի ուտիմ, – սրտնեղած ասում է Ամերիկա արտագաղթող հայրենադարձը:

Խաբված ու նվաստացած հայրենադարձներից շատերին արտագաղթելու մտադրությունից հետ պահելու փորձերն ապարդյուն են անցնում, և ժողովուրդն այդ ներգաղթն ու արտագաղթը խտացրել է հետևյալ գվարճախոսությունում.

Ախպարները չեն ծնվում, նրանք գալիս են, //Ախպարները չեն մեռնում, նրանք գնում են:

Խորհրդային կարգերի հանդեպ հակակրանքն անեկդոտում արտագաղթող հայրենադարձն արտահայտում է ժամեր շուտ այդ համակարգից պրծնելու ցանկությամբ.

Մի հայրենադարձ Խորհրդային Հայաստանից հեռանալու նպատակով տղային ուղարկում է տոմսի: // Տղան հարցնում է. //– Հայրի՛կ, գնացքի՞ թե ինքնաթիռի: //– Ինքնաթիռի, տղա՛ս, ինքնաթիռի, էս երկրին մի քիչ էլ վերևից նայեմ:

Նորանկախ Հայաստանում արտագաղթն էլ ավելի սաստկացավ երկրաշարժին հաջորդած մութ ու ցուրտ տարիներին: Այն առ այսօր էլ շարունակվում է՝ շատ արագ իր մեջ ներառելով նաև գյուղաշխարհը: Արտագաղթի պատճառները շատ-շատ են, որոնցից մեկն էլ անբարեկարգ ճանապարհներն են՝ մոտակա քաղաքների հետ գյուղերի կապի բացակայությունը: Զվարճախոսու-թյուններից մեկում հերիերցիները այսպես են նախանշում իրենց ապագան.

– Ծանապարհ չունենք, բայց ելքը գտել ենք. հենց որ մեր կառավարությունը մինչև Վայք ճանապարհը սարքի, հերիերցիներն էլ Հայաստանից կարտագաղթեն: Հսկայական չափերի հասնող գործազրկությունը և չափազանց ցածր աշխատավարձը քաղաքաբնակների, մասնավորապես մայրաքաղաքաբնակների արտագաղթի պատճառ են դառնում, ինչը չկանխելու դեպքում հեռանկարը կրկին անեկդոտն է նախանշում: Այսպես կոչված, սև հումորին պատկանող ստորև բերվող գվարճախոսությունում ավելի շատ տխրություն ու ցավ կա, քան թե ծիծաղ. այն մեր պաշտոնատար այրերին ասես սթափության ահազանգ է հնչեցնում.

Քրդերը (տրբկ՝ եզդիները) ասում են.

– Հայերը Թիֆլիսը սարքեցին, տվին վրացիներին, Բաքուն սարքեցին, տվին ադրբեջանցիներին, Էրևանն էլ սարքել են, կրան մեզ, ու իրանք կգնան Լոս Անջելես:

2.8. Ղարաբաղյան շարժումը

Հայ ժողովրդի համար 20-րդ դարավերջին տեղի ունեցան երեք ցնցող իրադարձություններ՝ 1988թ. փետրվարին սկիզբ առած Ղարաբաղյան շարժումը, այդ նույն տարվա դեկտեմբերյան աղետալի երկրաշարժը, այնուհետև դրանց հաջորդած ու առ այսօր դեռևս չավարտված Ղարաբաղյան պատերազմը, որոնց հետևանքները մեր ժողովուրդը շուրջ երեք տասնամակ է՝ չի կարողանում թոթափել:

Եվ քանի որ աշխարհի ամենամեծ ու ռազմականապես հզոր խորհրդային երկրի հիմքերը սասանած *Ղարաբաղյան շարժման* ամենաեռուն պահին երկրաշարժ եղավ, ու ինչ-որ տեղ ժողովուրդը դա կապեց մեր փոքր ու հանդուգն ազգին պատժելու դիտավորության հետ, հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում այդ երկու իրադարձությունները շատ հաճախ հանդես են գալիս միասին՝ իբրև մեկը մյուսին շաղկապված երևույթներ:

Խորհրդային Միությունում տարբեր տեղեկատվական միջոցներով Ղարաբաղյան շարժումը ներկայացվում էր որպես ազգայնամոլականների, էքստրեմիստ-ծայրահեղականների շարժում: Շարժման մասնակիցների թվաքանակն էլ էր կեղծվում՝ հարյուր հազարավոր մարդկանց արդարացի բողոքը ներկայացնելով իբրև մի խումբ ծայրահեղականների շարժում, ինչին ժողովուրդը արձագանքում է զվարճախոսությամբ. *Հաղորդագրություն. Մի խումբ էքստրեմիստներ երևանում կազմակերպեցին հինգհարյուրհազարանոց երթ:*

Ղարաբաղյան շարժումը մեր ցավի պողթելումն էր, և այդ ցավը անհասկանալի էր օտարներին, անգամ՝ «երջանիկ ու համերաշխ մի ընտանիք» համարվող Խորհրդային Միության ժողովուրդներին: Պատճառը հեռուստատեսությամբ, ռադիոյով և մամուլի միջոցով տրվող կեղծ հաղորդագրություններն էին: Այդ անտեղյակության վկայությունը գործուղումների ժամանակ ինձ տրվող անեկդոտային զավեշտալի հարցերն էին.

– Իսկ չե՞ք կարող հայերդ ու արդրեջանցիներդ միանաք և էդ ղարաբաղցիների հարցերը ձեր ուզածով լուծեք...

Այդ ժամանակների մասին միակ ճշմարիտ ու անկեղծ *տեղեկատվություն*, ինչ խոսք, ժողովրդական երգիծանքն էր՝ անեկդոտը.

Գյումրեցիները խորոված են անում, մեկ էլ իրար են խառնվում՝ վա՛յ, խորովածներս չստացվեց: // Հարցնում են. // – Ի՞նչ է եղել որ: // – «Իզվեստիա», «Պրավդա» չկա: // – Է՛, ինչների՞դ է պետք «Իզվեստիան», «Պրավդան»: // Լավ քամի կէնեն...

Հանրահավաքների նման ընդգրկվածություն և մասնակիցների համախմբվածություն, միմյանց նկատմամբ անսահման հարգանք ու զսպվածություն, շրջապատի ծառ ու թփի հանդեպ հոգատարություն և կարգուկանոն չի տեսել աշխարհի և ոչ մի երկիր...: Ղարաբաղը միավորել էր ողջ ազգին, քաղաքացուն ու գյուղացուն, մտավորականին ու բանվորին, անգամ գողական աշխարհի մարդկանց: Ժողովուրդը, տուն-տեղ թողած, հանրահավաքներում էր, ասում էին՝ բանտերում գտնվող գողական աշխարհի մեծերը հատուկ հրահանգով արգելել էին ամեն տեսակ գողություն...: Սա իրականությունն է, թե ժողովրդական բանահյուսության ժանրերից, անեկդոտում ժողովուրդը դա այսպես է մեկնաբանում.

– Փեպրվարյան միտինգների ու ցույցերի օրերին ինչի՞ գողություններ չ եղան:

– Ո՞նց լինեք, երբ բոլոր գողերին ու ավազակներին փակել էինք կենտրոնում ու

գորքով շրջապատել:

Սումգայիթյան ոճրագործությունից ու խորհրդային ղեկավարության պահվածքից հետո ժողովրդի մեջ հուսահատության նշաններ են նկատվում, անեկդոտներում դա արտահայտվել է այսպես.

Հայերը ճարները կտրած Ղարաբաղի հարցով գնում են Լենինի մոտ, բացատրում, խնդրում, որ ժողովրդի արդար ձայնը լսի, մի հնար անի:

– Ըսկի ի՛նձ մի կտոր հող չտվին, ձեզ ո՞նց տան, – ասում է Լենինը:

Ղարաբաղյան շարժմանը նվիրված անեկդոտներում մեծ տերությունների ղեկավարներն են յուրովի ներգրավվում՝ հարցը հօգուտ Ղարաբաղի լուծելու.

Ռեյզանը Գորբաչովին կրսե.

– Ծո՛, Գորբաչով, ես ամբողջ Լոս Անջելեսը տվի հայերուն, անոնք Լոս Արմենիոս դարձուցին, դուն պզտիկ Ղարաբաղ մը չե՛ս կրնար տալ հայերուն:

Դիմակազերծ խորհրդային երկրի պահվածքից հիասթափված՝ հայ ժողովուրդը ստիպված էր Ղարաբաղը Հայաստանին միացնելու այլընտրանքային ուղիներ փնտրել, որոնցից մեկն էլ ուղղորդում է ժողովրդական զվարճախոսությունը.

– Եթե միացման բոլոր գործողությունները անարդյունք լինեն, Ղարաբաղը պատերազմ կհայտարարի... Հայաստանին: // – Ո՞նց թե... // – Այո, պատերազմ կհայտարարի ու... անձնատուր կլինի...

Ղարաբաղյան շարժմանը նվիրված երգիծական ստեղծագործությունների համատեքստում գերազանցում են անդիպաշար՝ անսյուժե, հիմնականում երկխոսական բնույթի ժողովրդական զվարճախոսությունները:

2.9. 1988-ի ղեկտեմբերյան երկրաշարժը

1988-ի ղեկտեմբերյան երկրաշարժից հետո ստեղծված անեկդոտներում ժողովուրդն այդ ահռելի չափերի հասնող ավերածությունների և զոհերի համար հիմնական մեղավորների մեջ երբեմն ուղղակի, երբեմն էլ անուղղակի՝ այլաբանորեն, մատնանշում էր *խորհրդային համակարգն ու նրա ղեկավարներին*. Փաստերը դա էին ապացուցում. նախախորհրդային տարիների կառույցները կանգուն էին մնացել, խորհրդային տարիներինը՝ կործանվել: Ժողովրդական զվարճախոսություններում դա այսպես է արտահայտվել՝

Լենինականը քանդվեց, բայց Գյումրին մնաց...: Կամ էլ՝ Զուխարը գյումրեցի փոշտացին, Լենինականը փլավ:

Ավերածությունների պատճառը նաև մարդկային ընչաքաղցությունն ու անպատասխանատվությունն էին: Խորհրդային համակարգի մարդկանց հատուկ էր կառուցվող շենք-շինությունների ամրությունն ապահովող շինանյութերի վաճառքը: Դիպուկ և գրոտեսկի հասնող ծաղր ու ծիծաղով «Հայաստանի երկրաշարժին դատաւարութիւնը» առակատիպ երգիծապատումում այլաբանորեն

է ներկայացվում ցեմենտի արդարացումը. // – Դուն ինչո՞ւ ձգեցիր, որ փլին: // Չիմէնթոն (իմա՝ ցեմենտը) կ'ըսէ. // – Կը ներէ՛ք, ես հո՞ն չէի, հոն ըլլայի նէ՛ չէի ձգեր, որ փլին...

Իբրև բողոքի նշան ԽՍՀՄ կենտրոնական մամուլում անընդհատ տպագրվող կեղծ հաղորդագրությունների և հայերին վարկաբեկող հողվածների՝ ժողովուրդն իսկապես բոլոր արարողակարգերով կազմակերպում է կենտրոնական «Պրավդա» և «Իզվեստյա» թերթերի հուղարկավորությունը, ինչից մի քանի ամիս անց տեղի ունեցավ դեկտեմբերյան ահասարսուռ երկրաշարժը: Ժողովուրդը կրկին զվարճախոսությամբ է արձագանքում ու «հիմնավորում» դա՛ Լենինա- կանցիք «Պրավդա» և «Իզվեստյա» թերթերը թաղեցին, գեպի են էլ չդիմացավ...

Անեկդոտներից մեկում էլ ուժգին ցնցումը կապվում է Ղարաբաղը Հայաստանին «կայցնելու» բաղձալի ցանկությունն իրականանալու հետ:

Երկրի իշխանությունների՝ սերիալներով ժողովրդին բթացնելու նպատակադրված քաղաքականությունը հրաշալի է արտացոլվել անգամ երկրաշարժյան թեմաներով անեկդոտներում: Դրանցում հեզանքով է ներկայացվում վշտի մեջ թաղված ժողովրդի կրկնակի «հոգսը»՝ բրազիլական սերիալներից մեկի՝ «Իզաուրայի» կիսատ մնալու, հերոսուհու ճակատագրի անորոշության խնդիրը.

Մեկին մի քանի օր անց մի կերպ հանում են փլափոսների փակից ու հարցնում են. // – Հը, ո՞նց ես: // – Ես հեչ, էն խեղճ Իզաուրան ի՞նչ էլավ...

Ժողովուրդը անեկդոտներում երկրաշարժը ներկայացնում է օգնությունների համատեքստում՝ աշխարհի տարբեր ծայրերից երկրաշարժի գոտու բնակիչներին հասցվող օգնությունները համեմատելով հարսանիքներում պարելու ժամանակ տրվող շաքաշի հետ:

Անեկդոտները չեն շրջանցում նաև երկրաշարժից տուժածներին օգնությունները անհավասարաչափ բաշխելու երևույթի թեման: Այդ գործընթացը տնօրինող-կազմակերպիչների մի մասի համար երկրաշարժն իսկապես դառնում է եկամտաբերության աղբյուր՝ *եկամտաշարժ*:

Ոչ միայն Հայաստանում, այլև արտերկրում, նույնիսկ Ռուսաստանում ժողովուրդը համոզված էր, որ երկրաշարժը հանդուգն հայերին պատժելու նպատակ էր հետապնդում: 1989թ. դեկտեմբերին գործուղման ժամանակ Մոսկվայում արխանգելսկցի մի ուսուցից անձամբ եմ դրան առնչվող մի անեկդոտ գրառել:

Ղարաբաղյան շարժումը առիթ հանդիսացավ նաև հարևան վրացիների ոտքի կանգնելու, որին հետևեցին ապրիլի 9-ի թրիփսյան ջարդերը: Դա դեկտեմբերյան երկրաշարժից չորս ամիս անց էր: Հայկական անեկդոտում այդ օրերի և երկրաշարժով հայերին պատժելու մասին է ԽՍՀՄ արտաքին գործերի նախարար Շեվառուանձեի՝ իր ժողովրդին ուղղված հուսադրող խոսքը. // – *Քանի ես ԽՍՀՄ քաղբյուրոյի կազմում կամ, Վրաստանում հինգ բալից բարձր երկրաշարժ չի լինելու:*

2.10. Ղարաբաղյան պատերազմը

Արցախյան պատերազմի և դրան հաջորդած տարիներին հրատարակված տարատեսակ գրքերում ու գրքույկներում, նաև որոշ հոդվածներում ու անձնական հավաքածուներում տեղ են գտնում նաև Արցախյան պատերազմին առնչվող ժողովրդական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ, որոնց նախաձեռնողների մի մասը ազատամարտիկներն էին՝ մեկ անգամ ևս հավաստելով հայի անկոտրում ու կենսարար ոգու գաղտնիքը՝ նաև երգիծանքի լեզվով դժվարությունները հաղթահարելու ունակությունը:

Ղարաբաղյան պատերազմին առնչվող անեկդոտները տարբեր կառուցվածքի, բնույթի ու բովանդակության են: Դրանցում գործող կերպարները ևս տարբեր են, այնտեղ հանդիպում ենք և՛ արցախյան ազատամարտի լեգենդ, դարձած անձանց ու հրամանատարների, և՛ շարքային ազատամարտիկների, և՛ հավաքական կերպարների՝ *Խաչի, Բուբույ, Ջոկի, Գոգի* և այլք:

Արցախյան ազատամարտի տարիների անեկդոտների մի մասը, մեր ժողովրդի մեջ տարածված նմուշներ լինելով, փոփոխելով ու համապատասխանեցվելով պատերազմական կյանքին, ռազմաճակատին առնչվող առարկաներին ու երևույթներին, նորովի դրսևորումներով են հանդես գալիս:

Անեկդոտները չեն շրջանցել անգամ 2016թ. ապրիլյան պատերազմը: Այդ օրհասական օրերին զենքից ոչ պակաս իր դերն է կատարել նաև երգիծանքը: Քառօրյա պատերազմի անեկդոտներում էլ ավելի ընդգծված է երևում հայի անկոտրում ոգին: Աշխարհի տարբեր անկյուններից հայոց հողը պաշտպանելու համար անմիջապես Արցախ են մեկնում բազմաթիվ սփյուռքահայեր, նաև՝ նոր ժամանակներում արտագաղթած մեր հայրենակիցները: Ահա քառօրյա պատերազմի հայի էության խտացված մի արտահայտություն, գրառված 2016թ. ապրիլի 7-ին. «*Հայաստանը աշխարհում միակ երկիրն է, որտեղից խաղաղ ժամանակ արտագաղթում են, պատերազմի ժամանակ՝ ներգաղթում*»:

2.11. Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը

Նորանկախ հանրապետության առաջին տարիներին վերաբերող անեկդոտները տարբեր թեմաներով են հանդես գալիս: Դրանք հիմնականում անսյուժե կառույցներ են՝ զվարճախոսություններ, և առնչվում են 1991թ. անկախության հռչակագրով ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալուց հետո Հայաստանի Հանրապետության առաջին տարիներին ժողովրդի առջև ծառայած անասելի դժվարությունների, այսպես ասած, *ցուրտ ու մութ փարիների հեպ*, երբ ահազանցել էր արտագաղթը, երբ, ժողովրդի լեզվով ասած, *մարդիկ կան մեռնում էին, կան արտագաղթում*:

Որոշել ենք. ծմեռն անցկացրինք թե չէ, Սովետաշենի գերեզմանոցում Լևոնի հեպ (իմա՝ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի) *նկարվելու ենք*:

Հետագա տարիներին գազի, ջրի, հոսանքի առկայությունն անգամ անեկդոտներում զավեշտի է վերածվում սոցիալական ծանր վիճակի՝ անվճարունակության պատճառով նախորդ նախագահի «երանելի» ժամանակները հիշելով:

Նորանկախ հանրապետության ժամանակ ստեղծված անելիդոսներում արտացոլվել է Խորհրդային Հայաստանի միակուսակցականությանը փոխարինած բազմակուսակցական համակարգը՝ կուսակցությունների անվանումներով: Մի դեպքում այն ներկայանում է երկխոսական զվարճախոսությամբ.

– *Իսկական սերը ո՞րն աս:*

– *Իսկական սերը էն աս, որ նա հանրապետական աս, բայց մեկ աս, սիրում ես...*

Մեկ այլ դեպքում արտահայտված է որոշակի սեղմ սյուժետային գծերով՝ կուսակցության և հիվանդանոցի անվանումների համանունության հենքի վրա: Ուշաթափվածը ուշքի է գալիս, և երբ հայտնում են, որ Հանրապետականում է (իմա՝ հիվանդանոցում), զարմացած տեղից վեր է թռչում, թե՛ *Չհասկացա... ես*

«Բարգավաճում» էի, էս ո՞նց եմ ընձել «Հանրապետական»...

Քննադատության թիրախում են նախագահները, ընտրություններից առաջ ժողովրդին տված խոստումներին տեր չկանգնելը: Բայց ժողովուրդը այնպիսի նրբությամբ ու սպանիչ ծաղրով է այդ հարցին անդրադառնում, որ և՛ քննադատությունը կա, և՛ անզուսպ ծիծաղը.

Նախագահական ընտրություններից հետո սոցիալական վիճակի ոչ մի փոփոխություն չտեսնելով՝ ժողովուրդը հարցնում աս Քոչարյանին. // – Էդ նախքան ընտրությունները լավ խոսում էիր, բերանըդ լիքը խոստումներ էիր փայլիս, էփ ինչի՞ չես ձեն հանում, ինչի՞ չես խոսում: // Ասում աս. // – Ամայն (իմա՝ փարը) ասալ աս՝ օրեփիս խոսում չեն:

Ժողովրդական երգիծանքը չի շրջանցել նաև նորանկախ հանրապետությունում առկա բացասական երևույթները՝ ընտրակեղծիքները, ներկրվող ապրանքները մեկ մարդու ձեռքում կենտրոնանալը և այլն:

2.12. Խելապակասության թեման

Հետազոտության առանձին գլուխներում ու դրանց ենթաբաժիններում համընդհանուր թեմաներին անդրադառնալիս անգամ հիմնականում ընտրվել են այնպիսի նմուշներ, որոնց հայկականությունը հաստատվում է հայոց լեզվի տարբեր շերտերի կիրառություններով, հայրենի բնաշխարհի, բնակլիմայական պայմանների, պատմամշակութային արժեքների, տեղանունների, դրանց առնչվող ավանդազրույցների, անձնանունների ու այլևայլ տարրերի օգտագործմամբ: Ասածը վերահաստատելու համար երկրորդ գլխի ենթաբաժիններից մեկը նվիրվել է աշխարհի մի շարք ժողովուրդների բանարվեստում հանդիպող խելապակասությանը՝ այն համառոտ ներկայացնելով հայոց զանազան տարածաշրջաններից գրառված ժողովրդական երգիծանքի նմանօրինակ, բայց ինքնատիպ դրսևորումների համատեքստում (աղը խնայելու համար ամբողջ բնակչության թվաքանակը Աղթամարի աղի լիճը լցնելը, աղ ցանելը, ասեղ ցանելը, երկուշաբթին փնտրելու համար տերտերին արջի բույն իջեցնելն ու անգլուխ հանելը, եկեղեցին տեղափոխելու համար պարանով տերտերի վզից կապել-քաշելը, ձմռանը փայտ կրելու հոգսից ազատվելու համար անտառը վառելը և այլն):

Այդ ամենն էլ ավելի են կարևորում մանրապատում-զվարճախոսությունների

պատմաճանաչողական, աղբյուրագիտական արժեքը, քանզի նմանատիպ նյութերն իրենց մեջ մեր ժողովրդի մասին պատմական, ազգագրական, լեզվաբանական, աշխարհագրական, սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական, փիլիսոփայական, մշակութային և այլ կարգի արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում:

2.13. Մանկական զվարճախոսություններ

Սկսած 1901 թվականից՝ վերջին 115 տարում Աճառյանից հետո մանկական խոսքի լեզվական-բառապաշարային խնդիրներին շատերն են անդրադարձել, սակայն երեխաների խոսքի զավեշտալի արտաբերումներին ոչ ոք ուշադրություն չի դարձրել: Սույն ատենախոսությունում առաջին անգամ ուսումնասիրության նյութ են դառնում նաև փոքր տարիքի երեխաների խոսքում անսպասելի ծիծաղ առաջացնող արտաբերումները՝ մանկական զվարճախոսությունները, ներկայացվում են դրանց թեմատիկ ամենաբազմազան դրսևորումները և խոսվում մանկան խոսքում անսպասելի զավեշտի արտահայտման տարատեսակ միջոցների մասին:

Հայ ժողովրդական բանահյուսության այս ինքնատիպ տեսակում արտացոլված են երեխաների յուրօրինակ մտածելակերպը, բնության և մարդկային փոխհարաբերությունների վերաբերյալ մոտեցումներն ու արված «վերլուծություն-մեկնաբանությունները», գիտատեխնիկական նվաճումների հանդեպ ունեցած վերաբերմունքը, կայուն բառակապակցությունները ուղիղ իմաստներով ընկալելու և ասելիքն իրենց հնարավորությունների սահմաններում գնահատելու ու դրանք յուրովի վերարտադրելու ձևերը, և այդ ամենը՝ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող մանկան անկեղծ, պարզ ու շիտակ խոսքի միջոցով:

Իբրև ժողովրդական բանահյուսության լոկալ դրսևորումներից մեկի՝ ատենախոսի կողմից, ինչպես նաև նրա նախածեռնությանը գրառված ավելի քան 400 նմուշների և 140 տարիների ընթացքում Հայաստանում և հայկական փյուռքում հրատարակված տպագիր աղբյուրներից դուրս գրված նյութերի հիման վրա պատրաստած հետազոտության մեջ խոսվում է նաև այն վիթխարի դերի ու նշանակության մասին, որ տարատեսակ մասնագետների, մասնավորապես մանկագիրների համար կարող են ունենալ մանկական զվարճախոսությունները երեխաների աշխարհընկալման, հոգեբանության, լեզվամտածողության խորքերն ու սահմաններն ուսումնասիրելու դեպքում:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԶԱՎԵՇՏԻ ԴԻՍԵՎՈՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Ատենախոսության **երրորդ գլուխը** նվիրված է երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում զավեշտի անսպասելի դրսևորմանը նպաստող միջոցների և հնարանքների կիրառություններին:

3.1. Գրական արևմտահայերենը, արևելահայերենը, բարբառներն ու խոսվածքներն էլ ավելի գունեղ ու բազմաձայն են դարձնում մեր լեզուն, որոնք էլ իրենց հերթին լայն հնարավորություններ են ընձեռում երգիծական մանրապա-

տումներում և զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի առաջացման հենք դարձնել ժողովրդական խոսքում առկա արտասանական իրողություններն ու բառապաշարային (արևելահայերենի, արևմտահայերենի, բարբառների բառազանձ), իմաստաբանական (ուղիղ և փոխաբերական իմաստներ, համանուններ և հարանուններ, ժողովրդական դարձվածքներ, բարդություններ և այլն), բառակազմական, շարահյուսական և պատկերավորման ու արտահայտչության տարատեսակ միջոցներով (համեմատություն, այլաբանություն, չափազանցություն, փոխաբերություն, փոխանունություն, հակադրություն, գեղջում, կրկնություն, բառախաղ, հանգախաղ, հնչարտաբերում-հնչերանգ և այլն) դրսևորումները:

3.2. Հայերենի արտասանական-հնչյունական-հնչերանգային տարատեսակ միջոցներով (ձայնեղների խլացում ու խուլերի ձայնեղացում, բարձր և ցածր հնչերանգ, երգեցիկ տոն և երկարացման երանգ և այլն) հարուստ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները հիմնականում առնչվում են կա՛մ գրական արևելահայերենի, արևմտահայերենի ու տարատեսակ բարբառների հնչարտաբերման կերպին, կա՛մ արտաբերողի կողմից խոսքի վերարտադրման զավեշտալի դրսևորումներին, սակավ դեպքերում նաև՝ բառերի անհարկի հնչյունահավելման կիրառություններին:

3.3. Հայկական անեկդոտներում բավականին մեծ քանակ կազող անձնանունների, ավել անուն-մականունների և տեղանունների միջոցով անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ են դառնում՝ **ա)** տարատեսակ հապավումներով և այս կամ այն իրողությունների հենքի վրա ստեղծված անհեթեթ անձնանունները, **բ)** ժողովրդական խոսքում առկա բանաձևը կամ դարձվածքը, **գ)** անունների ստուգաբանությունը, **դ)** անունների նպատակադրված մասնատում-միացումը, **ե)** արտաբերման կերպը, **զ)** անունների և դրանց հենքի վրա ստեղծված տարատեսակ բառերի, նաև օտար անունների հետ համանուն-հարանունային, բառախաղային դրսևորումները և այլն:

3.4. Երգիծական մանրապատումներում ու զվարճախոսություններում զավեշտի առաջացման պատճառ են դարձել նաև ժողովրդական դարձվածքների ու արտահայտությունների ոչ տեղին կիրառությունները, վերամբարձ ոճն ու ժարգոնային արտահայտությունները, բառ-բառակապակցությունների թարսուշիտակ գործածությունները և այլն:

3.5. Հայկական անեկդոտներում հայերենի և օտար լեզուների փոխհարաբերությունների ու թարգմանությունների ժամանակ անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ են դառնում՝ **ա)** օտար լեզվին չտիրապետելը, **բ)** հայերենի և այլ լեզուների համանուն-հարանունային դրսևորումները, **գ)** օտարալեզու նոր բառերի սխալ արտաբերումները, **դ)** գիտատեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված՝ օտար բառ-բառակապակցությունների հայերեն համարժեքների բացակայությունը, **ե)** ժողովրդական դարձվածքների ու տարատեսակ բառ-բառակապակցությունների անհեթեթ թարգմանությունները և այլն:

3.6. Հայկական անեկդոտներում առկա են նաև անսպասելի զավեշտ ստեղծելուն նպաստող այլևայլ ձևեր ու հնարանքներ՝ 1. Արվեստի տարբեր տեսակների համադրությամբ ասելիքն իր ողջ հմայքով հնարավորինս տեղ

հասցնելու միջոցը՝ **սինկրետիզմը**: Այս դեպքում ասելիքը վերարտադրելիս օգնության են գալիս մարմնի, ձեռքերի, ոտքերի շարժումները, դիմախաղը, ծայնի ելևէջները և այլն: **2.** Անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը նպաստում են նաև հայերեն կամ օտար լեզվով ներկայացված **գաղղյնախոսություն-ծածկախոսությունը**: **3.** Առանձնին խումբ են կազմում **հաշիվ-հաշվարկների** միջոցով անսպասելի ծիծաղ առաջացնող ստեղծագործությունները: Մի դեպքում այն կարող է դրսևորվել սովորական հաշվարկի միջոցով, մեկ այլ դեպքում՝ կաշառքի ազդեցությամբ ինչ-որ բան կոծկելու նպատակով կատարված կեղծ ու անհեթեթ հաշվարկով: **4.** Տարատեսակ **բանաձևերը**: **5.** Ֆիզիկական-մարմնական արատները՝ **խլությունը, արամնաթափությունը, կակազելը, թլիկությունը**:

Ճիշտ է, վերջիններիս հենքի վրա ստեղծված անեկդոտներ կան նաև բազմաթիվ ժողովուրդների բանարվեստում, սակայն հայկական նմուշներն առանձնանում են ոչ միայն իրենց լեզվական յուրահատկություններով, այլև հայկականությունը հավաստող տեղանուններով, անձնանուններով, պատմա-ազգագրական, սոցիալ-տնտեսական և այլ կարգի իրողություններով:

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՀԱՅ ԵՎ ՕՏԱՐԱԶԳԻ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՆԵՐԸ

4.1. Հայոց մեջ կենցաղավարող զվարճախոսները, նրանց առնչվող անեկդոտների գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման պատմությունը

Քանի որ 19-րդ դարի 40-60-ական թվականներից հայ մտավորականությունը քաջաձանոթ էր մի շարք ժողովուրդների հրատարակած անեկդոտների ժողովածուներին ու օտարազգի զվարճախոսներ *Խոջա Նասրեդինին* և *Բալակիրկին* նվիրված գրքերին, հրապարակի վրա էին նաև դրանց հայերեն թարգմանությունները, հետևաբար սպասելի էր նաև հայության մեջ շրջանառվող հայտնի հայ և օտարազգի զվարճախոսների նյութերի հավաքման ու հրատարակության իրագործումը:

Առաջին անգամ հայ և օտարազգի զվարճախոսներին ու նրանց վերագրվող որոշ նյութերի ընդհանրություններին 1874 թվականին անդրադարձել է **Գարրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանն** իր «Հազար եւ մի առակաւոր բանք, ազգայինք և օտարք» գրքի առաջաբանում: Նա Խիկար Իմաստունին համարում էր Արծրունյաց Սենեքերիմ թագավորի օրոք (մոտ 1000թ.) ապրած անվանի զվարճաբան առակախոսը և ժողովրդական իմաստասերը: Իր «Մանանա» ժողովածուում (1876թ.) **Գարեգին արքեպիսկոպոս Սրվանձդյանցը** ևս կարճառոտ անդրադառնում հայ և օտար զվարճախոսներին՝ հավաստելով, որ «*հայերն այ իրենց համար Եզոպոսներ և Լաֆոնթեններ ունեցեր են*»՝ կրկին վկայակոչելով հայության շրջանում առակախոսության և իմաստախոսության հայազգի Խիկարին:

Իր «Անեկդոտների» Ա հատորի *Հառաջաբանում* 1876 թվականին հայ և օտարազգի զվարճախոսներին անդրադառնում է նաև **Հովհ. Նազարյանցը՝ ըսպ փարաձաշրջանների** անվանապես ներկայացնելով հայոց մեջհայտնի հայ

զվարճախոսներին, «Դոքա են՝ Վանեցի Տէր Սարգիս, Ահարոն Վարդապետ, Ներսէս Ե. Կաթողիկոս, Վանա Ալիբ գիւղի Ռէս Կարապետ, Կ. Պօլսեցի Յարութին ամիրայ Պէզճեան, Երեւանցի կոշկակար Ոստայ Աղաջան, Շամախեցի Թարոահ Բաղդասար, Դավրիժեցի Մահրեսի Թէոս, Տփլիսեցի Պառավ Եօվանէ.–Սոկրատէս փիլիսոփայ, Աղէքսանդր Մակեդոնացի, Լուդովիկոս ԺԴ. Ֆրանսիայի թագաւոր. Ուլտեր, Ֆրանկլին, Տարիկեան իշխան Պոլտեմկին եւ Մոլլա Նասրէդդին»:

Իսկ **Գ. Շիրմազանյանը** 1878թ. հրատարակած իր «Անեկդոտների» ժողովա- ծուում ներկայացնում է հայոց շրջանում հայտնի *զվարճախոս գյուղերն* իրենց բնորոշ կողմերով, «ինչպէս Երևանի գաւառի մէջ յայտնի են *Կարբեցիք* իրանց *հնարագիտութիւնովն* և *Ջրվեզցիներն* իրանց *պարզմտութիւնովը*: *Ղարաբաղ* հռչակուած են *Շուշի* գիւղացիներն իրանց *զուարճախօսութիւնովն* և *Հաթերքցիք* *պարզմտութիւնովն*, նոյնպէս *Ղարադաղի Ողան* գեղացիներն, ինչպէս էլ *Հին Նախիջևանի Շամբեցիներն* և *Ախալցխայ Դամալայ* գեղի բնակիչներն երևելի են իրանց *պարզմտութիւնովը*, մինչև անգամ *Սպահանի* հայ գաղթականների մէջ յայտնի են *Բոլորանցիներն*»:

Սակար վարդապետ Բարխուդարյանցն առաջինն է հայ իրականության մեջ, որ հետամուտ լինելով՝ իր ժամանակի ծերունիներից գրառել, ի մի է բերել իր ձեռնարկից ավելի քան յոթ տասնամյակ առաջ մահացած արցախցի հանրահայտ զվարճախոս Պըլը Պուղու մասին շրջանառվող պատումները՝ կենսագրական հակիրճ տեղեկություններով:

Մ. Բարխուդարյանցի ձեռնարկից երկու տասնամյակ անց՝ 1903թ., **Երվանդ Լալայանն** իր իսկ գրառած հարուստ նյութերով ու հեղինակային դիտարկումներով զվարճախոսներին նվիրված միանգամից երկու գիրք է հրատարակում, որոնցից մեկը նվիրված է Արևելքի հանրահայտ զվարճախոս Խոջա Նասրեդինին, մյուսը՝ Լոռիում հայտնի հայ զվարճախոս Հոբոսին: Հետագայում ևս հրատարակվել են տարբեր զվարճախոսներին նվիրված մի շարք անեկդոտների ժողովածուներ:

Հայ հանրահայտ զվարճախոսների մասին մի քանի հոդված-ուսումնասիրություններ են գրվել, և ամենաշատը ուշադրության կենտրոնում են եղել Պըլը Պուղին ու Պոլոզ Մուկուչը, որոնց տպագրված անեկդոտների ժողովածուների առաջաբաններում ևս այս կամ այն չափով անդրադարձ է եղել զվարճախոսների կենսագրությանն ու գործունեությանը:

4.2. Արևելքի զվարճախոս Նասրեդինը հայկական գրառումներում

Այս կամ այն համազգային կամ լոկալ-տեղային զվարճապատումը կարող է վերագրվել առավել համընդհանուր ճանաչում ձեռք բերած *օլտար զվարճախոսին* նրան դարձնելով այն ուժը, որը դեպի իրեն կարող էր ձգել ու «սեփականացնէ» զանազան տարածքներում ծնունդ առած տարբեր կրոնների ու ժողովուրդների մանրապատումները: Դարեր շարունակ այդ նույն գործառույթն են կատարել հույն և ասորի ժողովուրդների առակախոս-զվարճախոսները՝ Եգոպոսը և Խիկար (Ախիկար) Իմաստունը: Այդ գործառույթն է իր վրա վերցրել նաև Արևելքի

զվարճախոս Մոլլա (Խոջա) Նասրեդինը:

Շատ անգամ ոչ թե դժվար, նույնիսկ անհնար է այս կամ այն պատումը տեղայնացնելը, կոնկրետ որևէ ժողովրդին վերագրելը: Նասրեդինյան պատումների պլուժեներից շատերը ևս բազմահայրենիք են: Թերևս հենց դա է պատճառը, որ մի շարք ժողովուրդներ, Հոմերոսի ծննդավայրի պատիվը իրենց վերագրող հունական յոթ քաղաքների նման, դարեր շարունակ վիճարկում են Նասրեդինի հայրենիքի պատիվն իրենց վերագրելու համար:

Նասրեդինյան անեկդոտների հայկական գրառումները հավաստում են, որ մեզ մոտ Արևելքի զվարճախոսը սիրվել և մեծ մասսայականություն է վայելել, իսկ նրան առնչվող ժողովրդական ստեղծագործությունները հայերի շրջանում բավականին մեծ քանակ են կազմել՝ ընդգրկելով Պատմական Հայաստանի բնակավայրերի մեծ մասն ու մերձակա սփյուռքը: Արդեն մի քանի հարյուրամյակ է՝ հայության մեջ շրջանառվում են Նասրեդինի անեկդոտներն ու առակատիպ կառույցները: Եվ պատահական չէ, որ 19-20-րդ դարերում հրատարակված գրեթե բոլոր անեկդոտների ժողովածուներում ընդգրկված օտարազգի զվարճախոսներից հայոց մեջ սիրված անուն է եղել միայն Նասրեդինը, մնացածների անունները հայությանը հայտնի են հիմնականում թարգմանությունների շնորհիվ:

Շուրջ 170 տարիների ընթացքում դրանք տեղ են գտել ինչպես տարատեսակ անեկդոտների ժողովածուներում, այնպես էլ զուտ Նասրեդինին նվիրված գրքերում: Հայոց մեջ շրջանառվող Նասրեդինյան մանրապատումներից գատ, Արևելքի զվարճախոսին են վերագրվել նաև տեղական զվարճախոսների երգիծապատումները, ինչը հաստատում են գրառած նյութերն ու բանահավաք-բանագետների մեկնաբանությունները:

Երբվանի՞ց է Խոջա (Մոլլա) Նասրեդինի կերպարը շրջանառվել հայոց մեջ, դժվար է ասել, բայց որ Նասրեդինյան պատումների առաջին գրառողներից մեկն էլ մենք՝ հայերս ենք եղել, դա փաստ է, և որ շուրջ 170 տարիների ընթացքում մեզ մոտ հսկայաձավալ աշխատանքներ են կատարվել Արևելքի զվարճախոսին վերագրվող անեկդոտ-զվարճապատումների գրառման, հրատարակության և ուսումնասիրության ուղղությամբ, դա էլ է անժխտելի փաստ: Հայ իրականության մեջ առաջին անգամ **Խաչապուր Աբովյանը** 1841 թվականին իր գրառած Նասրեդինյան զվարճապատումների երեք նմուշ չափածոյի է վերածել և ընդգրկել առակ-զվարճապատումների ժողովածուում:

Հետագա տարիներին հրատարակված անեկդոտների զանազան ժողովածուներում ևս տեղ են գտել Մոլլա Նասրեդինի մանրապատումները: Այսպես, օրինակ, 1876, 1877, 1883 թվականներին **Հովհաննես Նազարյանը**, այնուհետև 1892 թվականին շուկավերցի դպիր **Սմբատ Շահազիզյանն** ու **Արդեն Եսայանն** (1913թ.) իրենց հրատարակած անեկդոտների ժողովածուներում ընդգրկել են մի շարք Նասրեդինյան առակ-զվարճապատումներ: Ինչպես վերը հիշատակվեց, 1903 թվականին **Երվանդ Լալայանը** Թիֆլիսում հրատարակում է Նասրեդինյան առակ-զվարճապատումների 228 նմուշ պարունակող ժողովածուն:

Խորհրդային և Ետխորհրդային տարիներին ևս շարունակվում են Նասրեդինյան անեկդոտների գրառման և հրատարակման աշխատանքները: ՀՀ ԳԱԱ

ՀԱԻ-ի բանահյուսության բաժնի աշխատակիցներ **Վ. Սվազյանը, Է. Խեմյանը, Ս. Վարդանյանն** իրենց պատրաստած ժողովածուներում ևս ընդգրկել են Նասրեդինյան բազմաթիվ նմուշներ: 2009 թվականին հրատարակվում է **Հովհ. Հովսեփյանի** կողմից գրառած Ղարաղաղի բանահյուսական նյութերի ժողովածուն, ուր տեղ է գտել նաև Մոլլա Նասրեդինի անեկդոտների նմուշներ: Նասրեդինյան նյութեր կան նաև բարբառագիտական ուսումնասիրությունների նմուշների բաժիններում, ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվում, Հայաստանի ազգային արխիվում, Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում և անձնական հավաքածուներում:

Հայկական Նասրեդինյան գրառումների աշխարհագրությունը ևս ընդգրկում է՝ Պոլիս, Ղարաղաղ, Սալմաստ, Ալաշկերտ, Երևան, Թիֆլիս, Բաքու, Շիրակ, Լոռի, Իջևան, Շամշադին, Զավախք և այլուր, ինչը հավաստում է հայոց մեջ Արևելքի զվարճախոսի մասսայականության մասին:

Հայագիտության մեծ երախտավոր **Ե. Լալայանը** Արևելքի զվարճախոս Մոլլա Նասրեդինին նվիրված առակների ժողովածուի ծավալուն առաջաբանում մեր իրականության մեջ առաջին անգամ փորձ է անում վերլուծել և մեկնաբանել *Նասրեդինյան պատումների տեղայնացման և տեղական պատումների «նասրեդինացման» գործընթացը:*

Բանագետ **Ա. Ղազիյանը** ևս սյուժետային և կերպարային որոշ ընդհանրություններ է նկատում Արևելքի զվարճախոս *Նասրեդինին և արցախցի Պըլը-Պուղուն* վերագրվող պատումների միջև:

4.3. Հայկական անեկդոտների հերոս-զվարճախոսների կերպարային առանձնահատկությունները

Ատենախոսության **չորրորդ** գլխի այս ենթաբաժնում անդրադարձ է կատարվել հայության մեջ շրջանառվող անեկդոտների հերոս-զվարճախոսներին: Նրանցից շատերն իրական կյանքում աչքի են ընկել իրենց խելքով ու սուր խոսքով և ժողովրդից ստացել են *«մեռել խնդրացնող»* կամ *«սապրանա բռնող»* մականունները:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների հերոսներն առանձնանում են կերպարային յուրահատկություններով.

ա) Իրական կյանքում աչքի ընկած զվարճախոսներից ոմանք իրենց սուր խոսքով ու խելքով օտարների մոտ սեփական ժողովրդի արժանապատվությունը բարձր պահող կոնկրետ անձնավորություններ են եղել, ինչպես Վանա Ալյուր գյուղի ռես Կարապետն ու արճակցի զվարճախոս **Դըզդի Պիպոն կամ էլ այնթապցի զվարճախոս Ապագա Մանիկը:**

բ) Մյուս խմբի զվարճախոսները ևս իրականության մեջ գործող իրական մարդիկ են, սակայն սրանք *քաջնազարական կերպարներ* են, որոնց ունակությունները չեն համապատասխանում զբաղեցրած պաշտոնին, և նրանց գործողություններն ու խոսքը զավեշտի առաջացման պատճառ են դարձել, ինչպես **Մացակ Պապյանն ու նրա կինը**, կամ **Գյումրու և Վանաձորի քաղաքապետերը** կամ *նորանկախ հանրապետության որոշ պաշտոնավար*

անծինք:

գ) Կան նաև զվարճախոսներ, որոնք իրապես եղել են հիմնավոր կրթության և գիտելիքի տեր սրամիտ անձնավորություններ, որոնց սրամիտ ու զավեշտալի խոսքերն ու պատմություններն էլ հիմք են հանդիսացել տարբեր շրջանակներում նրանց առնչվող պատումների և ասույթների շրջանառվելուն, ինչպես եվրոպական կրթություն ստացած դասախոսներ **Հրաչյա Աճառյանն** ու **Աշոտ Մայսեյիչը կամ** քավառցի դատավոր **Թորգոմյանը**:

դ) Անեկդոտների որոշ հերոսներ էլ, ինչպես **լոռեցի Ռուբենը**, ոչ միայն սրամիտ չեն եղել, աչքի չեն ընկել իրենց գիտելիքներով ու ունակություններով, այլև ընդհանրապես կապ չեն ունեցել իրենց մասին պատմվող անեկդոտների հետ:

ե) Հայ զվարճախոսների մի մասն էլ որոշակի անուններով ներկայացող, բայց մտացածին՝ ոչ իրական մարդիկ են, ինչպես մանկական անեկդոտների հերոսներ **Վարդանիկը**, **Աշոփիկն** ու **Ընկեր Մարգոն**, **լոռեցի Համբոն**, կամ արցախյան պատերազմի զվարճախոսներն են **Խաչին**, **Բուբուլը**, **Չոկին** ու **Գոգին**:

զ) Որոշ զվարճախոսներ էլ ոչ թե կոնկրետ կամ ընդհանրացնող անձնանուն- մականուններով են հանդես գալիս, այլ որոշակի տարածաշրջան ներկայացնող **հավաքական կերպարի** միջոցով (**ապարանցին**, **քավառցին**, **այնթապցին**, **դարադաղցին**, **մի վանեցի**, **մի լոռեցի** և այլք):

է) Հավաքական զվարճախոս հերոսի գործառույթով է հանդես գալիս նաև թե՛ Հայաստանում, թե՛ արտերկրում հայտնի **«Հայկական ռադիոն»** :

ը) Հայոց երգիծական բանարվեստում քիչ հանդիպող **կին զվարճախոսների** համբավը տվյալ տարածաշրջանի սահմաններից գրեթե դուրս չի եկել: Լոկալ անեկդոտների կին զվարճախոսները հիմնականում **իրական** անծինք են, իսկ հայոց մեջ համընդհանուր ճանաչում ձեռք բերած սակավաթիվ **մրացածին** կերպարներից հայությանը հայտնի է **Ընկեր Մարգոն**:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ատենախոսության շարադրանքը բխեցնում է հետևյալ հիմնական եզրակացությունների՝

1. Ավելի քան 170 տարիների ընթացքում տպագիր և անտիպ հսկայական քանակությամբ նյութ է կուտակվել, սակայն հայ վիպական բանահյուսության ամենակենսունակ և մասսայականություն վայելող ժողովրդական զվարճապատումներն ու զվարճախոսությունները՝ անեկդոտները, առ այսօր համակրդմանի չեն հետազոտվել. բացի դրանց մասին գրված մի քանի հոդվածներից, այլ ուսումնասիրություններ չեն կատարվել: Որոշ հատ ու կենտ անդադարձներ էլ հակիրճ ձևակերպումներ են, որոնք տեղ են գտել կամ հրատարակված անեկդոտների և զվարճախոսների գրքերում ու բանահյուսական նյութեր ընդգրկող տարատեսակ ժողովածուներում՝ իբրև առաջաբան, կամ

բանագիտական ուսումնական ձեռնարկներում:

2. Հայ ժողովրդական երգիծական բանավոր ստեղծագործությունների համատեքստում (երգիծական հեքիաթ, երգիծական առած-ասացվածք, երգիծական հանելուկ և այլն) **ժողովրդական երգիծական մանրապատումն առանձնանում է տեսակային հարկանիշը բնորոշող կողմերով՝ քիչ թե շատ ծավալուն կամ կարճառոտ նովելային դիպաշար** (սյուժե), **անսպասելի զավեշտալի ավարտ** և հեղինակային նմանատիպ ստեղծագործություններից տարանջատելու համար **«ժողովրդական» բառի մատնանշում: Ժողովրդական երգիծական մանրապատումում շեշտվում են տվյալ ստեղծագործության և՛ հեղինակը** (ժողովուրդը), և՛ **բնույթը** (երգիծական), և՛ **կառուցվածք-ծավալը** (մանր՝ փոքրածավալ, կարճառոտ), և՛ **արձակ շարադրանքը** (պատում-պատմություն):

Անսպասելի ծիծաղ առաջացնող **անդիպաշար** (անսյուժե)՝ մենախոսական, երկխոսական, բաժակաճառային, անեծք-օրհնանքային, հանելուկային, ցուցանակա-գովազդային և այլ կառույցներով ու մանկական խոսքի զավեշտալի դրսևորումներով ստեղծագործությունները անսպասելի ծիծաղ հարուցող աներևակայելի, երբեմն էլ անհեթեթ մեկնաբանություն-հիմնավորումներով են հանդես գալիս: Եվ քանի որ նմանատիպ ստեղծագործությունների հիմնական հատկանիշը կրկին անսպասելի զվարճանք պատճառող կարճառոտ ամփոփ խոսքն է, դրանց մենք անվանել ենք **ժողովրդական զվարճախոսություններ:**

Հայերեն ժողովրդական և գիտական եզրաբառերին զուգահեռ՝ հավասարապես օգտագործվում է նաև **օտարալեզու «անեկդոտ»** եզրույթը: Վերջինս կիրառվում է **թե՛ դիպաշարով**, թե՛ **անդիպաշար** ժողովրդական ստեղծագործությունների համար, ինչի հավաստումը հանրահայտ «Հայկական ռադիոյի» զվարճախոսությունների համար կիրառվող «անեկդոտ» եզրաբառն է:

3. Իբրև վիպական բանարվեստի ինքնուրույն տեսակ՝ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների ձևավորմանն ու կայացմանը նպաստել են բանահյուսության գրեթե բոլոր ժանրերն իրենց թեմատիկ, կերպարային, կառուցվածքային, դարձվածային, իմաստաբանական ու պատկերավորման ինքնատիպ համակարգով:

4. **Հայոց հարսանեկան և հողարկավորության արարողակարգերի** հետ կապված ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունները, բացի այն հիմնական գործառույթից, որ կատարում են, ունեն ճանաչողական վիթխարի արժեք: Լինելով մարդկության ամենահին ժողովրդական ծիսակարգերից՝ դրանք իրենց մեջ ամբարել և պահպանել են ոչ միայն այդ արարողակարգերին առնչվող բազմաթիվ տարրեր, որոնք պատկերացում են տալիս վաղնջական ժամանակներից մինչև մեր օրերն ապրած հայ մարդու կյանքի, կենցաղի, սովորությունների, նիստուկացի, լեզվամտածողության, մարդկային փոխհարաբերությունների վերաբերյալ, այլև այդ արարողակարգեր մուտք գործած ազգային կամ օտար նոր տարրերի կիրառության մասին:

5. Պատմավավերագրական նյութի մատուցման յուրահատկությամբ **Մեծ եղեռնին** առնչվող հայ ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսություններում

գրեթե բացակայում են երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների գերակշռող մասին բնորոշ պատկերավորման տարատեսակ միջոցներով (ժողովրդական դարձվածք, բառազեղչում, բառամիացում-բառաբաժանում և այլն) ու հնչյունական և հնչերանգային զանազան ձևերով ու ոճական հնարանքներով (ծայնեղների խլացում ու խուլերի ձայնեղացում, երգեցիկ տոն, բարձր և ցածր, երկարացման հնչերանգ և այլն) անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու դրսևորումները: Դրանցում իրագործվում են հիմնականում գործողություններից բխող կտրուկ և անակնկալ ծիծաղ հարուցող խոսքի օգնությամբ:

6. Լեզվական ուժացման և ազգապահպանության խնդիրներն արծարծող անեկդոտները ցույց են տալիս, որ **կամավոր կամ բռնի լեզվական ուժացումը և ցեղասպանությունը պարճառահերևանքային կապով են կապված:** Այս դեպքում ժողովրդական երգիծանքով ասված խոսքը ավելի ազդեցիկ, նպատակային ու սթափեցնող կարող է լինել, քան ցանկացած անկենդան կարգախոս կամ սրտաճմլիկ ճառ:

7. Ղարաբաղյան շարժմանը նվիրված անեկդոտներում կեղծիքի ու ստիվրա հիմնված 70-ամյա հսկա խորհրդային կայսրությունը դիմակազերծ է լինում: Եվ քանի որ աշխարհի ամենամեծ ու ռազմականապես հզոր ԽՍՀՄ-ի հիմքերը սասանած *Ղարաբաղյան շարժման* ամենատեղում պահին երկրաշարժ եղավ, ու ինչ-որ տեղ ժողովուրդը դա կապեց մեր փոքր ու հանդուգն ազգին պատժելու դիտավորության հետ, հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում այդ երկու իրադարձությունները շատ հաճախ հանդես են գալիս միասին՝ իբրև մեկը մյուսին շաղկապված երևույթներ:

1988-ի դեկտեմբերյան երկրաշարժից հետո ստեղծված անեկդոտներում ժողովուրդը ահռելի չափերի հասնող ավերածությունների և զոհերի համար հիմնական մեղավորների մեջ երբեմն ուղղակի, երբեմն էլ անուղղակի՝ այլաբանորեն, մատնանշում է առաջին հերթին խորհրդային համակարգը, քանզի Լենինականի (այժմ՝ Գյումրի) նախախորհրդային տարիների կառույցները հիմնականում կանգուն էին մնացել, խորհրդային տարիներինը՝ ավերվել:

8. Ղարաբաղյան պայտերազմի հենց առաջին ամիսներին ստեղծված երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները մեկ անգամ ևս հավաստում են հայի անկտրում ու կենարար ոգու գաղտնիքը՝ նաև երգիծանքի լեզվով դժվարությունները հաղթահարելու ունակությունը:

Արցախյան ազատամարտի տարիների անեկդոտների մի մասը, մեր ժողովրդի բանավոր մշակույթում տարածված նմուշներ լինելով, փոփոխելով ու համապատասխանեցնելով պատերազմական կյանքին, ռազմաճակատին առնչվող առարկաներին ու երևույթներին, նորովի դրսևորումներով է հանդես գալիս՝ ծիծաղի լեզվով ներկայացնելով պատերազմի թե՛ հերոսական, թե՛ եղկելի դրսևորումները:

2016թ. ապրիլյան քառօրյա պայտերազմի անեկդոտներում էլ ավելի

ընդգծված է երևում հայի անկտրում ոգին: Աշխարհի տարբեր անկյուններից հայոց հողը պաշտպանելու համար Արցախ մեկնած սիյուռքահայերի ու նաև նոր ժամանակներում արտագաղթած մեր հայրենակիցների պահվածքը արտացոլվում է «*Հայաստանը աշխարհում միակ երկիրն է, որտեղից խաղաղ ժամանակ արտագաղթում են, պատերազմի ժամանակ՝ ներգաղթում*» արտահայտությամբ:

9. Անկախացման առաջին փուլերին վերաբերող անեկոպտները հիմնականում առնչվում են 1991թ. անկախության հռչակագրով ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալուց հետո Հայաստանի Հանրապետության առաջին տարիներին ժողովրդի առջև ծառայած անասելի դժվարությունների հետ: Երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում քննադատության թիրախ են դառնում նորանկախ հանրապետության նախագահները՝ ընտրություններից առաջ ժողովրդին տված խոստումներով, ընտրակեղծիքները, զբաղեցրած դիրքով և ունակություններով ու մտածողությամբ զավեշտ առաջացնող *քաջնազարական* կերպարները, մենաշնորհային ամենաթողությունը, և այդ ամենն այնպիսի նրբությամբ ու հումորով, երբեմն էլ սպանիչ ծաղրով է ներկայացվում, որ և՛ քննադատությունն է առկա, և՛ անզուսպ ծիծաղը:

10. Ծուրփան՝ խելապակասության թեմայով հայկական երգիծապատում-զվարճախոսությունները տարբերվում են մյուս ժողովուրդների նմանատիպ ստեղծագործություններից թե՛ դրանցում մեր լեզվի տարբեր շերտերի ինքնատիպ դրսևորումներով, թե՛ հայոց աշխարհի բնակլիմայական պայմանների, աշխարհագրական տեղավայրերի ու դրանց առնչվող ավանդազրույցների, հայկական տեղանունների ու անձնանունների առկայությամբ և այլևայլ առանձնահատկություններով, որոնք մեկ անգամ ևս հաստատում են այդ նմուշների հայկականությունը:

11. Մանկական զվարճախոսությունները տարատեսակ մասնագետների համար հետաքրքիր ու արժեքավոր են բանահյուսական այդ յուրօրինակ ժառանգության նորովի գնահատման, փոքր տարիքի երեխաների լեզվամտածողության, «փիլիսոփայական վերլուծությունների», հոգեբանության, աշխարհընկալման կարողությունների խորքերը թափանցելու և չբացահայտված շատ ու շատ գաղտնիքներ վեր հանելու, ինչպես նաև ընտանեկան, կենցաղային ու մարդկային փոխհարաբերությունների ու երբեմն էլ պատմաքաղաքական իրադարձությունների վերաբերյալ մանկան մտածողության տեսանկյունից դիտարկելու առումով:

Հայ մանուկների զվարճալի արտաբերումները կարող են օգնել մեր մանկագիրներին երեխաների համար գործեր գրելիս օգտվել նմանապիպ կառույցներից, ուղղորդվել դրանցով, խորամուխ լինել և լիարժեք հաղորդակցվել փոքրիկի խոսքի «երգիծական» շերտերի տարատեսակ դրսևորումներին, ինչն էլ ավելի հետաքրքիր, բնական ու գրավիչ և դյուրընկալ կարող է դարձնել մատուցվող ստեղծագործությունը:

12. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում **անսպասելի ծիծաղի դրսևորման միջոցների ու փարապոեսակ հնարանքների կիրառությունները** ցույց են տալիս, որ հայերենի արտասանական-հնչյունական-հնչերանգային տարատեսակ միջոցներով (ծայնեղների խլացում ու

խուլերի ձայնեղացում, բարձր և ցածր հնչերանգ, երգեցիկ տոն և երկարացման երանգ և այլն) հարուստ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները հիմնականում առնչվում են կա՛մ գրական արևելահայերենի, արևմտահայերենի ու տարատեսակ բարբառների հնչարտաբերման կերպին, կա՛մ արտաբերողի կողմից խոսքի վերարտադրման զավեշտալի դրսևորումներին, սակավ դեպքերում նաև՝ բառերի անհարկի հնչյունահավելման կիրառություններին:

13. Երգիծական մանրապատումներում ու զվարճախոսություններում զավեշտի առաջացման պատճառ են դարձել գրական արևելահայերենի և արևմտահայերենի, ինչպես նաև տարատեսակ բարբառների բառազանձի հենքի վրա ստեղծված նմուշները, ժողովրդական դարձվածքների ու արտահայտությունների ոչ տեղին կիրառությունները, վերամբարձ ոճն ու ժարգոնային արտահայտությունները, բառ-բառակապակցությունների թարսուշտակ գործածությունները:

14. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսություններում հայերենի և օտար լեզուների փոխհարաբերությունների ու թարգմանությունների ժամանակ անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ են դառնում ա) օտար լեզվին չտիրապետելը, բ) հայերենի և այլ լեզուների համանուն-հարանունային դրսևորումները, գ) օտարալեզու նոր բառերի սխալ արտաբերումները, դ) գիտատեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված՝ օտար բառ-բառակապակցությունների հայերեն համարժեքների բացակայությունը, ե) ժողովրդական դարձվածքների ու տարատեսակ բառ-բառակապակցությունների անհեթեթ թարգմանությունները և այլն:

15. Մի շարք երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը նպաստում են **ոչ թե լեզվական-քերականական, այլ ուրիշ միջոցներ ու հնարանքներ**, ինչպես **սինկրետիզմը՝** արվեստի տարբեր տեսակների համադրությամբ (մարմնի, ձեռքերի, ոտքերի շարժումներ, դիմախաղ, ձայնի ելևէջներ և այլն) ասելիքն իր ողջ հմայքով հնարավորինս տեղ հասցնելու միջոցը, կամ էլ՝ **ծածկախոսությունը՝** հայերեն կամ օտար լեզվով ներկայացված գաղտնախոսությունը, **տարարեսակ բանաձևերն ու հաշիվ-հաշվարկները**, ֆիզիկական արատները՝ **խլությունը, ադամնաթափությունը, կակազելը, թիկությունը** և այլն:

16. Հայկական անեկդոտների **հերոս-զվարճախոսներն** աչքի են ընկնում կերպարային յուրահատկություններով՝ ա) իրական կյանքում իրենց սուր խոսքով և գործողություններով հայտնի զվարճախոսներ, բ) իրենց ունակություններով զբաղեցրած պաշտոնին չհամապատասխանող **քաջնազարական կերպարներ**, որոնց խոսքն ու գործողությունները զավեշտի առաջացման պատճառ են դարձել, գ) անուն-մականուններով **մտացածին հերոսներ**, դ) ազգությունը կամ տարածաշրջանը ներկայացնող **հավաքական կերպարներ** և այլն:

Որևէ տարածաշրջանի հերոս-զվարճախոսը մեկ այլ տարածաշրջանում կարող է փոխարինվել տեղացի հանրահայտ կերպարով: Այդ նույն կերպ էլ ազգային կամ լոկալ-տեղային բանարվեստի նմուշը կարող է վերագրվել առավել համընդհանուր ճանաչում ձեռք բերած **օտար զվարճախոսին՝** նրան դարձնելով

այն ուժը, որը դեպի իրեն կարող է ձգել ու «սեփականացնել» զանազան տարածքներում ծնունդ առած տարբեր կրոնների ու ժողովուրդների մանրապատում-զվարճախոսությունները: Դարեր շարունակ այդ նույն գործառույթն են կատարել հույն և ասորի ժողովուրդների առակախոս-զվարճախոսները՝ Եզոպոսը և Խիկար (Ախիկար) Իմաստունը: Այդ գործառույթն է իր վրա վերցրել նաև Արևելքի զվարճախոս Մովսես (Խոջա) Նասրեդինը:

Հետազոտության բովանդակությունն արտացոլված է առենախոսի հրատարակած հետևյալ գրքերում և հոդվածներում՝

Գրքեր

1. Մանկական զվարճախոսություններ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2016, 232 էջ:
2. Զավեշտի դրսևորման միջոցները հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2017, 300 էջ:

Հոդվածներ

1. Ժողովրդական ասույթաբանության դրսևորումները երգիծական մանրապատումներում, Հայ ժողովրդական մշակույթ-14, 14-րդ հանրապետական գիտական նստաշրջանի նյութեր, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, էջ 250-258:
2. Լոռու երգիծական մանրապատումները (պատմական և կառուցվածքային համառոտ անդրադարձ), Հայ ժողովրդական մշակույթ-15, ՀԱԻ-ի 50-ամյակին նվիրված գիտական հոդվածների ժողովածու, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 507-517:
3. Արևելքի զվարճախոս Խոջա Նասրեդինը հայկական գրառումներում, «Ոսկե Դիվան» միջազգային հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 3, Եր., Հովհ. Թումանյանի թանգարան, 2011, էջ 78-83:
4. Վանեցիները անեկոտ-զվարճապատումներում, «Հայաստանի մայրաքաղաքները, գիրք 1, Վան», Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2865-ամյակին նվիրված Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, 7-9 հոկտեմբերի, 2010, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2013, էջ 322-328:
5. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների կապը առակի, ավանդազրույցի, աղոթքի տեսակների հետ, Հայ ժողովրդական մշակույթ-16, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Դ. Վարդումյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 400-408:
6. Ժողովրդական դարձվածքը որպես զավեշտի առաջացմանը նպաստող միջոց, «Ջահուկյանական ընթերցումներ» միջազգային գիտաժողովի զեկուցումներ, 11-12 հունիսի, 2014թ., «Ասողիկ» հրատ., Եր., 2014, էջ 167-174:
7. Արտասանական իրողություններ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում, Հայ բարբառագիտության հիմնախնդիրներ (միջազգային գիտաժողով) 8-9 հոկտեմբերի, 2014թ., Ջեկուցումների ժողովածու, ԳԱԱ ԼԻ, Եր., «Ասողիկ» հրատ., 2014, էջ 203-210:
8. Համանուն-հարանունային դրսևորումները անեկոտ-զվարճախոսություններ-

րում, Հայ գիտական բարբառագիտության 100-ամյակի գիտաժողովի նյութեր, 25, մայիսի, 2014, Իջևան: Եր., ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 206- 222:

9. Новонахичеванские анекдоты в контексте юмористических миниатюр армянского народа. Армяне юго России: История, культура, общее будущее: Материалы 2 Международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 26-28 мая 2015 г.), (отв. ред. академик Г.Г. Матишов). –Ростов-н/Д: Издательство ЮНЦ РАН, 2015, стр.214-221.

10. Գարեգին Արքեպիսկոպոս Սրվանձտյանցը և հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները (Գարեգին Սրվանձտյանցի ծննդյան 175-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին» ամսագիր, ՀԲ. տարի (2015թ.), Յուլիս, Ս. Էջմիածին, էջ 89-101:

11. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները որպես ցեղասպանության վկայություններ, «Հայկազեան Հայագիտական հանդես», հատոր Լե (35), Լիբանան, Պեյրուս, 2015, էջ 543-557:

12. Լեզվական իրողությունները իբրև զավեշտի հենք հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսություններում, Ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի ծննդյան 95-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութեր, (Երևան, 2015թ., հունիսի 4-5), Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015, էջ 146-153:

13. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում- զվարճախոսությունների թումանյանական գրառումները և դրանց տարբերակային դրսևորումները, «Էջմիածին» ամսագիր, Ժ (հոկտեմբեր), 2015, էջ 98-111:

14. Զավեշտի դրսևորման միջոցները մանկական զվարճախոսություններում, «Հասկեր» մանկական գրականության և բանահյուսության տարեգիրք, Հովի. Թումանյանի թանգարան, Եր., 2014-2015, էջ 18-29:

15. Անձնանունը՝ զավեշտի հենք հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում, «Զահուկյանական ընթերցումներ» միջազգային գիտաժողովի զեկուցումներ, ԳԱԱ ԼԻ, Եր., «Ատողիկ» հրատ., 2016, էջ 184-193:

16. Հայերենի և օտար լեզուների փոխհարաբերությունների զավեշտայի դրսևորումները անեկդոտներում, Նվիրվում է Հրաչյա Աճառյանի ծննդյան 140-ամյակին, Եր., «Ատողիկ» հրատ., 2016, էջ 298-313:

17. Հայկական անեկդոտների ժողովրդական և գիտական եզրույթները, Եր., «Պատմաբանասիրական հանդես», 2017, թիվ 1, էջ 79-92:

18. Հրաչյա Աճառյանը և ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսությունները (Հր. Աճառյանի ծննդյան 140-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին» ամսագիր, Է (հուլիս), 2017, էջ 96-110:

19. Զավեշտը հայոց հարսանեկան ծիսակարգին առնչվող անեկդոտներում, ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, 2017, 2 (հուլիս), 299-303:

20. Պատկերավորության միջոցները՝ զավեշտի հենք հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում, ԳԱԱ ԼԻ, «Զահուկյանական ընթերցումներ», զեկուցումների ժողովածու, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2017, էջ 337-350:

САРКИСЯН АРМЕН ШАВАРШОВИЧ

АРМЯНСКИЕ НАРОДНЫЕ ЮМОРИСТИЧЕСКИЕ МИНИАТЮРЫ И СМЕШНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ – АНЕКДОТЫ

Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.05 – «Фольклор».

Защита состоится 6 апреля 2018г. в 13:00 часов на заседании специализированного ВАК 003 по специальности «Литературоведение» при Институте литературы им. М. Абегамяна, по адресу: г. Ереван, ул. Г. Лусаворича, 15.

РЕЗЮМЕ

Данное исследование построено в основном на базе армянского национального культурного наследия, в случае необходимости обращаясь к вопросам связи юмористических миниатюр- анекдотов армянского и других народов.

Исследование в основном проводилось в соответствии с общепринятыми в современной армянской фольклористике историко-сравнительным и структурологическими принципами исследования.

Для теоретических выводов и обоснований, сделанных посредством сравнения типологического изучения и количественного анализа, в исследовании основой являются как печатные издательства в Армении и армянской диаспоре более чем за 170 лет и архивные атипичные материалы, так и записи оратора, сделанные на протяжении более 40 лет.

Данные материалы сгруппированы в соответствии с областями, темами и подтемами и средствами живости языка и особенностями построения, дана картина распространения некоторых тем устного творчества армянского, а иногда и других народов.

В первой главе работы представлены разнообразные наименования, данные юмористическим миниатюрам и анекдотам в разных научных областях и местах исторической Армении и более комплексные смысловые свойства конечного иностранного слова “ анекдот”, которое употреблялось в армянском языке, начиная со второй половины 19 века, записи юмористических анекдотов, картины издательства и изучения, говорится о жанровых особенностях исследуемого материала, о гармоничном реагировании духу времени скорого построения разнообразных задач, которые волнуют человечество и об исключительных возможностях нахождения неожиданного решения заразительным языком смеха – этим обосновывая современность проделанной работы и прикладную цену.

Была подробная ссылка на задачи связи народных юмористических миниатюр и анекдотов с видами фольклора, которая отображается с помощью сюжетного, персонажного и построенческого особенностей, средств изображения и применения других жанровых средств.

Во второй главе, которая связана с темами изучения, оратор сосредоточился на таких темах, которые относятся только к армянскому народу. Это армянские свадебные и похоронные обряды, армянский геноцид, паломничество, эмиграционная работа, задачи освоения армян и национальной безопасности, иммиграция и эмиграция, Советская Армения, Карабахское движение, землетрясение Армении 1988г, Карабахская война, новая независимая Республика Армения.

В этой главе нашла также место тема расстройтва ума, встречающаяся в фольклоре всех народов мира, подробно представленная в записанных в контексте сходных проявлений народного юмора, содержащего национальные элементы.

В последней подглаве впервые в армянском фольклоре кандидат представил артикуляцию шуточной речи детей младшего возраста: детских шуток, их разнообразного тематического проявления разнообразными средствами выражения неожиданных шуток в детской речи.

Третья глава исследования посвящена содействию неожиданного проявления смеха в юмористических миниатюрах и анекдотах, как декламационных, лексических, семантических, созидательных, изобразительных и выразительных разнообразных средств (звукоспроизведение, произношение слов наоборот, высокопарный стиль, народные фразеологизмы, омонимы, паронимы, прямые и переносные значения, словесная игра, преувеличения, аллегория, сравнения, эллипсис, метафора и т.д.).

Четвертая глава посвящена известным шуткам среди армян, где коротко представлена информация об известных и, если необходимо, неизвестных шутках той или иной территории исторической Армении, известные шутки среди западных и восточных армян, мнения их печатных изданий и издательств. Так как существует много армянских записей об анекдотах о Ходже Насреддине, в работе представлены различные виды печатных публикаций 19-20 вв. о восточном шутнике, говорится о локализации Насреддинных историй и процесса "Насреддинизма" местных историй.

Обобщая доступные данные, можно заключить:

1. Народные юмористические миниатюры и анекдоты в контексте с армянскими народными юмористическими произведениями выделяются типичными видовыми сторонами – неожиданный смешной конец и для разделения подобных авторских миниатюр обязательное указание слова "народный". Иностранное слово "анекдот" применяется как для сюжетных, так и для бессюжетных произведений.

2. Формированию и состоянию армянских народных юмористических миниатюр и анекдотов содействовали почти все жанры фольклора и тематической, персонажной и построенческой, и фразеологической, семантической и яркой оригинальной системой.

3. Произношение смешной речи детьми разных возрастных групп – детские анекдоты и их изучение могут большей частью содействовать более глубокому изучению детской психологии, работ над познанием “юмористических” слоев их мышления, а детским писателям – направлению создавать сходные произведения, что и может сделать предлагаемый детям материал более привлекательным и хорошо усваиваемым.

4. В исследовании обращения к разным тематическим выявлениям армянских народных юмористических миниатюр и анекдотов и разнообразным языковым средствам и вымыслам выражения смеха еще больше выделяют их познавательную и исконную стоимость, так как большая часть похожих материалов обобщает историческую, этнографическую, филологическую, географическую, социально-экономическую и политическую, философскую, культурную информацию другого рода.

5. Результаты данных исследований могут удачно применяться во время фольклорного, историографического, психологического, филологического и других профессиональных учебных процессов и семинаров.

Содержания данного исследования отражена в двадцати статьях и в двух книгах – 1. **Саркисян А.Ш.** Смешные детские высказывания, Ереван, изд. „Гитутюн,,. 2016г., 232 стр., 2. **Саркисян А.Ш.** Средство проявления курьеза армянских народных сатирических миниатюрах и смешных высказываниях, Ереван, изд. „Гитутюн,,. 2016г., 300 стр.).

ARMEN SHAVARSH SARGSYAN

MICRO-MINIATURES AND HUMOROUS STORIES – ANECDOTES Dissertation presented for the degree of Doctor of Philology Specialty:

10.01.05 – “Folklore”

The public defense of the dissertation will be held on the 6 of April, 2018, at 1.00 a.m. in the session of the Specialized Council of Literary Studies 003, at the Institute of Literature named after M. A. Beghyan of the National Academy of Sciences of RA.

Address: st. Grigor Lusavorich, 15, Yerevan, Armenia

SUMMARY

This survey is mainly based on the Armenian national cultural heritage, addressing, whenever necessary, the issues of connection between humorous micro-miniatures and the stories of the Armenian and other peoples.

In the survey are presented on the one hand publications of around 170 years' history and exclusive archive materials printed in Armenia and the Armenian Diaspora, on the other hand - records made by the degree candidate in course of over 40 years served as a basis for the theoretical conclusions and corroborations made through combinations, comparative, typological examination and quantitative analyses. The existing materials were classified, grouped according to regions, topics and sub-topics, as well as lingual, figures of speech and structural specificities, the picture of expansion of certain topics in Armenian and in some cases in other peoples' folk speech.

The paper consists of an Introduction, Four chapters with the corresponding Subchapters, Abbreviations and Appendix. The thesis is composed of 376 pages.

The Introduction provides the overview of the work, its subject matter, the topicality, the practical and theoretical significance of the research in the proposed field, as well as the methods applied for the research.

In **Chapter one** of the work, various names given to humorous sketches and jokes in different parts of Historical Armenia and within the scientific surroundings, as well as more comprehensive semantic features of the term “anecdote” used in the Armenian language since the second half of the 19th century, the current picture of the records, publication and study of the humorous sketches-jokes are thoroughly described. It describes the stylistic peculiarities of the material under study, the exceptional opportunities of extending brief timely reaction to multiple problems humanity faces and finding unexpected “solutions” with infective language of laughter, corroborating the actuality and applied value of the work done.

There was a thorough reference to the issues of the links between the types of folklore and folk humorous sketches and jokes, which is reflected through the application of plot, character, structure-related peculiarities, figures of speech and various genre features.

In Chapter two of the survey on thematic manifestation, the degree candidate has focused on the topics related only to the Armenian people. Among them are the Armenian wedding and funeral rituals, Armenian Genocide, labour migration, issues related to teaching the Armenian language and preserving national identity, immigration and emigration, Soviet Armenia, Karabakh Movement, Earthquake in Armenia in 1988, Karabakh war, the newly Independent Republic of Armenia.

This Chapter also covers the topic of idiotism, spread in folklore of all the peoples in the world, presenting it briefly in the context of similar manifestations of folk humor, recorded from various Armenian regions and containing certain national elements. In the last subchapter for the first time in Armenian folklore the degree candidate has referred to the funny articulations of children: children's jokes, a number of thematic manifestation, different means of expression of unexpected jokes in children's speech .

Chapter three of the survey is devoted both to the endless ways of using various articulatory, vocabulary, semantic, word-formation, figurative, and expressive means in humorous micro-miniatures and stories that contribute to unexpected manifestation of humour (articulation of sounds, topsy-turvy articulation, flamboyant manner, folk idioms, homonyms-paronyms, direct and figurative meaning, pun, ellipsis, exaggeration, allegory, comparison, metaphor, etc.), and to numerous other means that cause humour (syncretism, canting, various calculations and formulas, physical defects, etc.).

Chapter four is devoted to "Jokes". It is about the famous jokes among where briefly is given the information about Armenian famous or if needed infamous jokes of this or that areas of Historical Armenia. It was also about the famous jokers among Western and Eastern Armenians , the opinions of their printed publications and publishers. As there is a number of Armenian records about the anecdotes of Khoja Nasreddin, so the different types of printed publications available in the 19th and 20th centuries about the Eastern joker were presented. It was talked about the localization of Nasreddinian's stories and the processes of "Nosreddination " of the local stories.

Summarizing the available data, it can be concluded that:

1. In the context of Armenian humorous works, humorous folk miniatures

and funny stories are distinguished by the characteristic features of the type - unexpected funny ending and mandatory indication of the word “folk”. The foreign-language term “anecdote” is used for works both with and without a plot.

2. Almost all genres of folklore have contributed to the formation and establishment of Armenian humorous folk miniatures and funny stories with their distinctive thematic, characteristic, and structural, as well as idiomatic, semantic, and illustrating system.

3. Comic articulations of the speech of children of different age groups – children’s funny expressions and their study can greatly contribute to deeper research of the psychology of children, to the works of discovery of the “satirical” layers of their thinking, and it can guide the children’s writers to write their works using such structures, which might make learning of the presented material more attractive and more comprehensible for children.

4. Referring to various thematic manifestations of the Armenian humorous folk miniatures and funny stories and to various devices and linguistic means of expressing humour attach even more importance to their historical-cognitive and source-revealing value, since the overwhelming majority of such materials contain historical, ethnographic, linguistic, geographical, socio-economic and political, philosophical, cultural, and other types of information about our people in the study.

5. The results of this study can be successfully applied in trainings on folkloristics, ethnography, historiography, psychology, philosophy, linguistics and other professional trainings and seminars.

The context of this research is described in 20 articles and 2 books of candidate’s publications. 1. **Armen Sh. Sargsyan**, Funny Quotes from children. Yerevan, publishing house „Gitutyun,, 2016, 232 pages. 2. **Armen Sh. Sargsyan**, Ways of expression of the humor in the Armenian jokes. Yerevan, publishing house „Gitutyun,, 2017, 300 pages.

